O ljubavi i boli u misli C.C. Lewisa

Lozinjak, Rea

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Catholic Faculty of Theology / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:120:046961

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Repository / Repozitorij:

Repository of the Chatolic Faculty of Theology

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET U ĐAKOVU

O LJUBAVI I BOLI U MISLI CLIVEA STAPLESA LEWISA

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Ivica Raguž **Studentica: ReaLozinjak**

Đakovo, 2019.

Sažetak

U radu predstavljamo poimanje ljubavi i boli sjevernoirskog mislioca Clive Staplesa Lewisa. Prvi dio ima za cilj prikazati razne vrste ljubavi, a to su: ljubav prema onome što je niže od čovjeka, *storge, philia, eros i agape*. Lewis želi restaurirati ljubav u modernom dobu, slikom ljubavi kakvu ju prikazuje kršćanstvo. Bog koji je čovjeka stvorio i poziva ga u nebesko zajedništvo jest Ljubav. Drugi dio rada prikazuje Lewisovo poimanje boli. Autor promatra bol u kontekstu Božje dobrote, svemoći, pada i ljudske zloće. Bol prema Lewisu ima funkcionalnu zadaću razvlastiti čovjeka njegovog egoizmai vratiti ga Bogu. Misli završavaju optimizmom i nadom u nebesko zajedništvo svih ljudi s Bogom.

Ključne riječi: Clive Staples Lewis, ljubav, zaljubljenost, prijateljstvo, privrženost, milosrdna ljubav, problem boli.

Summary

Clive Staples Lewis on Love and Pain

This work represents the concept of love and pain by the intellectual from the Northern Ireland - Clive Staples Lewis. The first part is dedicated to different aspects of love, which are love for something that is under men, *storge, philia, eros* and *agape.* Lewis tends to restore love in modern era, by the image of love as presented in Christianity. God who created the man and invites him into the heavenly fellowship is love. The second part portrays Lewis`s understanding of pain. The author views pain in context of God`s goodness, omnipotence, fall and human evil. According to Lewis, pain has a functional task to dispossess a man of his egoism and return him to God. His thoughts end optimistically with a hope in heavenly fellowship of all men with God.

Key words: Clive Staples Lewis, love, *eros, philia, storge, agape*, problem of pain.

Uvod

Govoriti o ljubavi u današnje vrijeme i nije baš lako, budući da se ona često relativizira i devalorizira kroz prečestu upotrebu pojma ljubavi. Pod tim izričajem se prezentira nešto što zapravo nije povezano s kršćanskom ljubavlju. U Lewisovim mislima o četiri vrste ljubavi: „privrženost“, „prijateljstvo“, „eros“, „milosrdnja ljubav“; pokušat ćemo odgovoriti na pitanje što je to ispravna kršćanska ljubav i što podrazumijevaju kršćani kada Boga opisuju analogijom ljubavi. Naglasit ćemo i uvidjeti opasnost da se svaka vrsta ljubavi demonizira i postane suprotnost samoj sebi. Lewisove misli o ljubavi, kao one koja želi savršenstvo voljenog bića, vodit će nas mislima o boli. Bol jest suprotnost ljubavi, Božjem stvaranju i dobroti svega stvorenog. Ona radikalno otvara teodicejsko pitanje zašto Bog dopušta patnju i bol stvorenja? Lewisove misli o problemu boli kontekstualizirane su mislima o Božjoj svemoći, Božjoj dobroti i dobroti stvorenog svijeta te padu stvorenja, pa ćemo slijediti njegov primjer i prvo pojasniti kontekst boli da bismo pokušali shvatiti zašto patnja, te ima li ona ikakvu pozitivnu ulogu za čovjeka. Cilj našeg promišljanja jest prvenstveno prikazati način na koji autor donosi opis četiri ljubavi, njegovo istraživanje prirode ljubavi te bavljenje pitanjem boli koje muči svako ljudsko biće. Da bismo što bolje ukazali na Lewisove misli o ljubavi i boli koristit ćemo se i drugom literaturom kako bismo upotpunili autorovu misao.

U prvom dijelu rada opširno ćemo prikazati svaku od navedenih vrsta ljubavi, krenuvši od ljubavi prema onome što je niže od čovjeka pa sve do milosrdne ljubavi koja je najčešća analogija Božje ljubavi.

U drugom dijelu nastojat ćemo prikazati suočavanje s patnjom kroz djelo *Problem boli*, koje na jedinstven i bezvremenski način, s dubokim suosjećanjem prema patnji svakog čovjeka daje odgovore na ključna pitanja otkud i zašto bol.

1. Lewisovo poimanje ljubavi

Lewis detaljno opisuje i analizira ćetiri vrste ljubavi s ciljem koji ćemo prikazati, a on je istaknuti kako svaka ljubav jest od Boga i simbolizira Božju ljubav. Pokušat ćemo uvidjeti opasnosti koje se sastoje u tome da se svaka ljubav može izokrenuti i postati svoja suprotnost. Cilj promišljajnja biti će restauracija kršćanske ljubavi u suvremenom svijetu.

1.1. Lewisovo poimanje ljubavi prema onome što je niže od čovjeka

Pretjerana upotreba nekog pojma može dovesti do inflacije ili zloupotrebe, čak i do osramoćenja nekog pojma. Pojam ljubavi zamjenjuje se zato pojmovima solidarnost, bratstvo i čovječnost, no o tim pojmovima možemo govoriti, a da iz njih isključimo ljubav.[1] Bez obzira na jezično blago koje nam je na raspolaganju mnogo je važnije uočiti beskonačnu raznovrsnost samog fenomena kojeg nazivamo ″ljubavlju″.[2] Na ovom jestu Lewis najprije pojašnjava dvije vrste užitaka te navodi kako mnogi ljudi danas krivo upotrebljavaju riječi ″sviđa mi se″ ili ″volim″ za postojeću stvarnost. Tako engleski jezik upotrebljava dvije riječi ″love″ i ″like″ kako bi naznačio razliku između voljeti nešto i sviđanja. U govornoj komunikaciji ljudi većinom ističu kako vole neku hranu, igru ili hobi, što zapravo nije točno, nego se njima sviđaju određene stvari, tako da ni u kojem slučaju ne možemo reći da volimo npr. kavu, nego da nam se ona sviđa, da nam je ukusna, jer voljeti možemo samo ljudska bića, jedino njima možemo dati ljubav i tu istu ljubav primiti.[3] S tim je usko povezan užitak, jer logično je da kada nam se nešto sviđa da ujedno uživamo u toj aktivnosti.[4] Lewis navodi kako postoje dvije vrste užitaka. S jedne strane imamo užitak kojemu nije prethodila želja, a s druge strane užitak kojemu nije potreban određeni preduvjet.[5] Engleski pisac donosi primjer prvoga užitka, a to je ispijanje vode. Čovjek uživa u pijenju vode kako bi utažio žeđ, a u suprotnom teško da će iz čista mira ispiti čašu vode i u tome uživati ako nije žedan.

---

[1] J. PIEPER, *Tri spisa. Četiri krjeposti. O ljubavi. Što znači filozofirati?,* Demetra, Zagreb (svibanj) 2017., str. 197. – 199.
[2] *Isto*, str. 200.
[3] Usp. C.S. LEWIS, *Četiri ljubavi*,Verbum, Split, 2012., str.18.
[4] *Isto*, str. 18.
[5] *Isto*, str. 18.-19.

Drugi primjer je uživanje u miomirisu, kojega čovjek ne očekuje, ali ga osjeti prolazeći kroz polja mahune. Taj užitak, bio tražen ili ne je dar.[6] Slično je i s osobama koje konzumiraju alkohol. Alkoholičar neće uživati u alkoholu u smislu ugode, okusa, mirisa, jer su njegovi organi za okus uništeni. On uživa jer osjeća olakšanje.[7]

Stoga možemo govoriti o užicima iz potrebe i užicima zahvaljivanja.[8] Govoreći o užitcima potrebama, skloni smo davati iskaze o sebi samima u prošlome vremenu (napio sam se vode ili najeo sam se, ugrijao sam se i sl.), a kada se radi o užicima zahvaljivanja, skloni smo davati iskaze o objektu u sadašnjem vremenu (cvijet miriši, hrana je ukusna, vino je slatko i sl.).[9]

Radi se o tome da su užitci iz potrebe kratkotrajni, jer čim utažimo žeđ nakon ispijene čaše vode, nekoliko sekundi kasnije ono nas više i ne zanima, a s užitcima iz zahvaljivanja nešto je drugačije. Takvi užitci nas potiču da ono što smo osjetili da to i cijenimo. Lewis ovdje navodi primjer mirisne grahorice, za koju neovisno o tome uživa li ili ne u tome mirisu osjeća da taj miris zaslužuje da ga se osjeti.[10] "Kako možeš proći pored toga vrta, a da ne oćutiš taj miris?"[11] Užitci-potrebe nagovještaju za Lewisa naše ljubavi-potrebe, to ne znači da je ljubav- potreba prolazna jer sama potreba može biti stalna ili se stalno vraćati. Tako naša ljubav- potreba prema Bogu nikad ne može prestati.[12] Zahvalni užitak je polazište za naš doživljaj ljepote, u njemu postoji bezinteresnost zahvalna prihvaćanja sve ljepote i što Lewis naziva ljubavlju prema samom objektu čijem se postojanju radujemo zbog samog njegova postojanja.[13] Ovu vrstu ljubavi Lewis naziva zahvalnom ljubavlju koja sve promatra s divljenjem i raduje se čudu postojanja. Elementi ljubavi (ljubav-potreba, ljubav-dar i zahvalna ljubav) mješaju se i smjenjuju iz trenutka u trenutak te Lewis konstatira da samo element ljubavi-potrebe postoji sam jer je dok živimo na zemlji stalna samo ljudska potrebitost. Lewis posebno obrađuje dva oblika ljubavi, a to su ljubav prema prirodi i ljubav prema domovini. Ljubav prema prirodi vezana je uz potpuni doživljaj prirode, a ne uz pojedinačne prirodne objekte.[14] Iskustvo prirode vodilo je u dvije krajnosti, jedna je

---

[6] *Isto*, str. 19.
[7] *Isto*.
[8] *Isto*, str. 19.-20.
[9] *Isto*, str. 21.
[10] *Isto*, str. 21.-22.
[11] *Isto*, str. 23.
[12] Usp. *isto*, str. 24.
[13] *Isto*, str. 25.
[14] *Isto*, str. 27.

pobožanstvenjenje prirode u pjesništvu, a druga naturalizam koji uzima prirodu za učiteljicu koja nam ukazuje na moral.[15]

Ove krive interpretacije ljubavi prema prirodi susrećemo i danas u raznim vrstama ekologija koje pobožanstvenjuju prirodu te u suvremenim oblicima ateizma koji žele sve protumačiti znanstvenom eksperimentalnom metodom. Slijedeći Lewisovu misao možemo ustvrditi kako nas priroda ne može naučiti postojanju Boga, Boga slave i beskrajna veličanstva, no priroda nam može jasnije dati značenje riječi slava.[16] Ona neće potvrditi neku teološku tvrdnju, ali će pomoći pokazati što ta tvrdnja znači, od stvorene slave dati će nam nagovještaj nestvorene i beskonačne. Iskustva prirode trebaju nas okrenuti religiji ili teodiceji, a ne izravno kroz njih doći do veće spoznaje Boga, jer će se u suprotnom kroz ta iskustva ljubav prema prirodi pretvarati u prirodnu religiju i odvesti nas u bezrazumnost i besmislice.[17]

Na ovom mjestu Lewisova misao može se nadopuniti lijepim mislima Josepha Ratzingera koji se divi razumnosti vjere u stvaranje. Naglašavajući vjeru u stvaranje on uviđa kako prirodne religije pobožanstvenjuju prirodu i u čovjeku pobuđuju samo strah i divljenje, čovjek je izručen prirodi, nerazumnoj i neosobnoj sudbini. Nasuprot tome kršćanska vjera u Boga Stvoritelja je čovjeku razumljiva, jer kreće od Boga koji je razumski sve stvorio.[18] Ljubav prema prirodi uči nas da se ne smijemo zadržati samo na njoj, jer ćemo u konačnici postati neosjetljivi za nju ili jadikovati kad njezina ljepota iščezne. Ona se ne smije uzdići do religije, ne smije postati Bogom, Lewis kaže demonom koji ne ispunjava svoja obećanja.[19] Kršćanska ljubav prema prirodi kakvu zagovara Lewis prirodu poima kao stvorenje Božje iz kojeg možemo čuti nevjerojatan i tihi glas koji nas poziva.[20]

Nakon što je naglašeno i objašnjeno kakva je za Lewisa ispravna kršćanska ljubav prema prirodi i stvorenju, reći će se nešto i o ljubavi prema domovini. Ljubav prema domovini, više nego ljubav prema prirodi sadrži u sebi opasnost da se izokrene i divinizira tako da se stvari naše domovine poimaju Božjim stvarima i da se lažna transcendencija prida stvarima ovog svijeta, da su ratovi za domovinu sveti ratovi, a smrti junaka su smrti mučenika.[21] Ljubav prema domovini prvenstveno je ljubav prema

---

[15] *Isto*, str. 28.
[16] *Isto*, str. 29. -30.
[17] *Isto*, str. 31.
[18] Usp. J. RATZINGER, *U početku stvori Bog*, Verbum, Split, 2008., str. 34.- 37.
[19] Usp. C.S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 32.
[20] Usp. PAPA FRANJO, *Laudato si'*, *Enciklika o brizi za zajednički dom*, KS, Zagreb, 2015., br. 68.
[21] Usp. C.S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 41.

zavičaju, prema mjestu koje nam je dom, prema znancima, poznatim prizorima, zvucima, mirisima, prema određenom načinu života, jeziku, narječju, a taj osjećaj daje nam iskorak iz sebičnosti, ljubavi prema bližnjima u lokalnom smislu. Primjer koji Lewis navodi jest ljubav prema sumještanima bez koje nema općenite ljubavi prema ljudima. Takav oblik patriotizma protekcionistički je prema onome što voli, no rađa dobar stav prema strancima shvaćajući da i drugi ljudi vole svoj dom. Naš zavičaj je drukčiji i ne bismo mogli željeti da svugdje bude baš kao što je kod nas. Specifičnost i raznolikosti zavičaja su upravo ono što se danas u procesu globalizacije poništava i unificira, pa se može primijetiti kako Lewis konstatira pozitivnost i specifičnost zavičajne ljubavi. Ljubav prema domovini sadrži i poseban stav prema prošlosti zemlje. Ona ne smije biti shvaćena ne kritički i bez učenja o povijesti, ona nije samo epska povijest nego i sadrži i činjenice koje su predmet povijesne kritičke metode.[22] Ono što Lewis naziva otrovnim kod ove vrste izokretanja ljubavi jest indoktrinacija djece i mladih lažnom ili pristranom poviješću domovine pretvorene u udžbeničke činjenice.[23] Iskrivljena ljubav prema domovini[24] ogleda se i u čvrstom uvjerenju nekog naroda o vlastitoj superiornosti koje kod ekstremista prelazi u rasizam i ksenofobiju. Lewis upozorava kako se kod naroda koji se smatra superiornijim od drugih naroda javlja osjećaj dužnosti prema drugim ''nižim'' narodima.[25] Kao pozitivan primjer navodi dužnosti čuvati i kultivirati urođenike. U najgorem izdanju osjećaj superiornosti vodi k tome da strance shvaćamo toliko lošima da ih imamo pravo istrijebiti. Da bismo pod krinkom superiornosti uništavali druge narode potrebno je na različite načine prikazati inferiornima, manje intelektualno i na sve druge načine sposobnima, nemoralnima, neprijateljima čovječanstva te im oduzeti ljudske osobine do mjere izjednačavanja sa životinjama.[26] Patriotizam s elementima superiornosti nad drugima te ljubav prema domovini koja bi proizlazila samo iz veličine i dobra domovine negira samog sebe. Voljeti domovinu poništavajući druge ili ju voljeti samo kad ju smatramo najboljom nije uopće ljubav, a Lewisov primjer bi bio voljenje svoje djece ″samo kad su dobra″ što

---

[22] *Isto*, str. 35.-37.

[23] *Isto*, str. 37. Na ovom mjestu Lewisova opomena o krivom shvaćanju povijesti jest i zadaća hrvatskog naroda ispravno shvaćati, proučavati i kritički se odnositi prema svojoj povijesti. Isto tako, kako bi došlo do pomirenja među narodima potrebno je naglasiti i okolnim narodima zadaću ispravnog odnosa prema povijesti na kojem se gradi ispravni patriotizam.

[24] Usp. C.S. LEWIS, *Pisma starijeg đavla mlađem,* Verbum, Split, 1999., str. 36.-37. Lewis navodi kako stric Screwetape poučava svog nećaka Wormwooda navesti ljude da nacionalizam promatraju kao religiju i da kršćanstvom opravdavaju ratne pohode i osvajanja za domovinu.

[25] Usp. C.S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 38.

[26] Usp. U. ECO, *Konstruriranje neprijatelja,* Mozaik knjiga*,* Zagreb, 2013.

uopće nije ljubav.[27] Patriotizam je u sebi dobar, no nosi opasnost iskrivljenja koja navodi ništenju osjećaja patriotizma i navođenju ljudi na ljubav prema pravdi, civilizaciji ili čovječanstvu.

Danas se zbog toga sve češće govori o ustavnom patriotizmu i osjećaju prema ustavu te postnacionalnim državama koje ne počivaju na emocionalnom vezivanju i prijašnjim oblicima patriotizma, nego se patriotizam pretvara u lojalnost naspram procesa demokratskog oblikovanja volje i naspram pravnih jamstava ustava. Građani više nisu ponosni na nacionalnu kulturu i herojsku povijest nego na temeljne ustavne vrijednosti slobode i jednakosti.[28] Ovakav oblik novog patriotizma zamjećujemo u Švicarskoj i SAD-u[29], a i u temelju je Europske unije, jer se želi kritički suočiti s nacionalnom poviješću Europe i ne graditi zajedništvo na vrijednostima pojedinog naroda ili nacije. Manjkavost ustavnog patriotizma jest u apstraktnosti ideje dobra i ne postojanju razloga za žrtve za drugoga.[30] Na ovom mjestu se možemo upitati postoji li danas osjećaj patriotizma bez ljubavi za domovinu kako ga opisuje Lewis i može li se isti odnositi na ljubav prema Europskoj uniji. Hoće li ustavni patriotizam, koji se temelji na novom nadnacionalnom zakonodavstvu Europske unije ikad roditi patriotizmom Europljanina koji bi bio spreman braniti Europu. Nestabilnost ovog novog oblika patriotizma jest u tome kako je izgrađen na apstraktnoj ideji dobra koja je samo plod ljudskog konsenzusa. Ljudski razum ne smije se odreći vjere i kršćanske tradicije Europe, naglašava Ratzinger. Razum je pozvan slušati velike tradicije čovječanstva i biti u suodnosu s kulturama da bi vrijednosti i norme iznova zasjale.[31] Čovjek je povijesno biće koje se ne može iskorijeniti iz zavičaja te mu se oduzeti povijest i identitet. Stoga novi oblici patriotizma trebaju prihvatiti sve ono dobro što Lewis navodi o ljubavi prema domovini, jer kao što je navedeno tek iz prave ljubavi prema domovini moguće je voljeti svakog stanovnika Zemlje.

---

[27] Usp. C.S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 39.
[28] Usp. A. PEHAR, *Ustavni patriotizam, u političkoj teoriji Dolfa Sternbernga i Jürgena Habermasa*, Analiza Hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju, Vol. 9 No. 1, 2012., str. 59.-63.
[29] I*sto*.
[30] Usp. C.S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, Verbum, Split, 2012., str. 40.
[31] Usp. J. RATZINGER, *Europa. Njezini sadašnji i budući temelji*, Verbum, Split, 2005., str. 73.-80.

1.2. Lewisovo poimanje privrženosti (*storge*)

Govor o Lewisovom poimanju privrženosti, kao posebnoj vrsti ljubavi, parafrazirajući njegove riječi započinjemo „s najponiznijom i najraširenijom od svih ljubavi, s ljubavi u kojoj se naše iskustvo čini najmanje različitim od iskustva životinja.''[32] To iskustvo, privrženost ili *storge* prvenstveno je snažna emocionalna povezanost, koja nastaje između skrbnika/roditelja i djeteta. Međutim, ona se ne razvija nužno samo između fizički bliskih ljudi, nego i nepoznatih ljudi pa čak i životinja. Prva oznaka ove ljubavi jest kako je ona najmanje diskriminirajuća, jer ovakva emocionalna povezanost ne mari za razlike u dobi, spolu, nacionalnosti, obrazovanju, vjeri, ili nevjeri.[33] „Ali privrženost ima i vlastite kriterije. Njezini objekti moraju biti dobro poznati. Mi katkada možemo navesti točan dan i sat kada smo se zaljubili ili započeli novo prijateljstvo. Sumnjam da ikada možemo uhvatiti početak privrženosti. Biti svjestan privrženosti znači biti svjestan da ona već traje neko vrijeme. Upotreba riječi ″stari″ ili na francuskom *vieux* za istraživanje privrženosti značajna je.''[34]

Možda smo privrženi nekom gostioničaru koji kuha ukusne kave, vozaču autobusa koji nas ljubazno pozdravi prilikom kupnje karte, sladoledaru koji pripravlja i toči domaće sladolede iz aparata, frizerki koja porazgovara uljudno s nama za vrijeme šišanja, svećeniku koji je blag i suosjećajan u ispovijedi. Možemo navoditi bezbrojne primjere gdje bismo mogli upotrijebiti pridjev „stari“ kao izraz naše privrženosti.

Ovdje Lewis želi reći kako je privrženost ljubav koju čak možemo osjećati prema ljudima koji su dio naše svakodnevice, ali zapravo nemamo nikakvog intimnog doticaja s njima, čak štoviše prezat ćemo za njihovom pažnjom više nego li prema ljudima koji su uvijek tu.[35] Nadalje, Lewis ističe stidljivost i otajstvenost (tajnost) privrženosti. Privrženost ne bi bila privrženost kada bi se javno pokazivala. Bilo bi to kao iznošenje namještaja na ulicu, onoga koji je skladno bio u kući, a izvan nje izgleda neukusno i neprimjereno. Govoreći o privrženosti i navodeći njezine bitne oznake, autor ju ovdje tumači odvojeno od drugih ljubavi, iako se ona ne može tako gledati, jer ih za njega ona sve prožima i medijator je djelovanja drugih ljubavi. Slično kao erotska ljubav koja ne

[32] C.S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 43.
[33] Usp. *isto*, str. 43.- 44.
[34] *Isto*, str. 45.
[35] Usp. *isto*, str. 46.

može postojati bez prethodne privrženosti, osim ako je ta ljubav toliko mala da nema značaj za čovjeka.[36] S osobitim čarom navode se sitni trenutci zahvalne ljubavi koje možda i ne primijetimo, a svjesni smo lakoće nepotrebnosti govora, dodira, spolnog sjedinjenja. To su možda trenutci kada draga osoba spava kraj nas ili kada šutke objedujemo ili kada samo sjedimo, gledamo televiziju, čitamo novine, a danas sve više i pretražujemo internet. Specifična mjesta govora o raznim vrstama ljubavi su poljubac[37], koji se razlikuje od ljubavi do ljubavi, briga za sitnice voljenih osoba te ''tepanje'' ili dječji govor. [38] Lewis ističe kako je privrženost, slično kao i najmanje diskriminirajuća i najkatoličkija te najmanje izbirljiva ljubav jer njome ljubimo sve one s kojima smo se zbližili: na putovanju, u gradu, u ulici u kojoj živimo, na fakultetu, poslu ili kupujući sladoled.

Privrženost uključuje i ljubav prema ''nedopadljivima'', ona ne gleda na mane, te nas uči primijetiti ljude koji se slučajno nađu na našem životnom putu (već navedeni sladoledar, domar ili čistačica škole, sakristanka crkve),[39] te i ljubav prema onima koji to možda ne zaslužuju, a pitamo se kako ih i zašto voljeti? Možda je baš njima naša privržena ljubav najpotrebnija, a mi toga nismo svjesni. Ona nas uči primijetiti ljude, posvetiti im vrijeme i ono najvažnije cijeniti ih, jer kako autor lijepo navodi: ''Privrženost nam otvara oči za dobrotu koju bez nje ne bismo mogli ni vidjeti ni cijeniti.''[40]

Kao i sve ljubavi, privrženost uključuje ljubav-potrebu i ljubav–dar, te u tome možemo primijetiti kako su sve značajke privrženosti koje navodimo ambivalentne, jer mogu imati dobar i loš učinak.[41] Privrženost može rezultirati lošim učincima posebno ondje gdje je ona potreba, no i ondje gdje se pretjerano i posesivno daruje. Tražimo i zahtijevamo privrženost od naših prijatelja, roditelja, partnera, pa i od naših kućnih ljubimaca. Lewis navodi našu sebičnost u privrženosti: ''Mi imamo pravo da je

---

[36] *Isto*, str. 46.- 47.

[37] O važnosti poljupca u svakoj vrsti ljubavi, zaboravu istog u modernom životu te poljupcu kao specifičnom mjestu kršćanske ljubavi više u: I.RAGUŽ, *O poljupcu*, u: Živo vrelo XXX. (2013) 5, str. 22.-23.

[38] Usp. C.S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 48. i Raguž koji na ovom mjestu govori o mističnom jeziku zaljubljenih koji imaju svoj poseban jezik, nadimke i izričaje koje samo oni mogu razumjeti. Taj jezik nalikuje dječjem tepanju, te čak jeziku kojem se odnosimo prema životinjama. Prepoznati ga mogu samo oni koji se nalaze u tom specifičnom odnosu ljubavi. Ovdje poljubac brigu za sitnice i specifičan govor mislimo u kontekstu privrženosti koja isto tako poznaje i traži navedene stvarnosti da bi bila ispravna privrženost, u: I. RAGUŽ, *Ordesa ili o ocu,* u: Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije, 147 (2019) 3, str 44.-45.

[39] *Isto*, str. 50.-51.

[40] *Isto*, str. 51.

[41] Usp. *isto*, str. 52.

očekujemo. Ako je drugi ljudi ne pružaju, tada su ''neprirodni''.[42] Prirodno je i naravno, misli se, voljeti oca i majku, djeda, baku, sinove i kćeri, braću, sestre i rodbinu te od njih očekivati da nas vole, premda naši postupci prema njima nisu u skladu s ljubavlju, a ponekad nas vode i u mržnju prema istima, jer se oni ne ponašaju onako kako mi od njih očekujemo. Otac očekuje i podrazumijeva sinovu ljubav, samo iz činjenice očinstva, a njegova očinska ljubav možda je stroga, nasilna, posesivna, agresivna te i nije ljubav. Primjeri bezrezervnog očekivanja i nezasitnosti privrženosti, zahtijevanja uvijek više voljenja, žudnje za dokazima ljubavi koje Lewis navodi su iz književnosti,[43] svatko od nas može ih naći bezbroj među svojim bližnjima, ali teško bi ih bilo opisati onima kojima naši bližnji nisu poznati.[44]

Poput Lewisa koji kritizira privrženost koja se izokrene i postane suprotnost ljubavi i Erich Fromm u djelu ''Umijeće ljubavi'' uviđa da privržena ljubav nije nešto što se samo od sebe dogodi, pojavi i podrazumijeva nego je stalno i svjesno ulaganje koje uključuje ulaganje, strpljenje, disciplinu.[45]

Usko vezana uz privrženost je i ljubomora, koja je prisutna u gotovo svim vrstama veza iako ju se teško povezuje uz privrženost. Često se oslanjamo uz ono što je staro i stalno prisutno, te kada se dogodi promjena, javlja se i nezadovoljstvo ili napuštenost bez obzira što nismo ugroženi.[46] Zašto je to baš tako, Lewis navodi: „Jer privrženost je najviše nagonska te u tome smislu i najviše životinjska od svih ljubavi, a njezina je ljubomora proporcionalno tomu žestoka.''[47] Žestina ljubomore i ugroženost privrženosti očituje se na primjer kada se jedan od članova privrženog odnosa ljubavi na bilo koji način udalji ili uzdigne iznad obiteljskog *ethosa.*[48] Ovakva „izopačenost'' manifestirana kroz ljubomoru i posesivnost povezana je s ljubavi- potrebom. Privrženost kod koje je zastupljena ljubav- dar, nailazi na isti problem koji ćemo pojasniti Lewisovim

---

[42] *Isto*, str. 53.
[43] *Isto*, str. 54.-55.
[44] Idealan književni primjer kojeg Lewis ne navodi, a odlično prikazuje bezrezervno očekivanje privrženosti jest odnos sinova prema ocu u romanu Dostojevskog „Braća Karamazovi". Iskazana je u završnoj riječi kojom branitelj pokušava obraniti Dimitrija Karamazova od optužbe kako je ubio oca Fjodora Karamazova. Dio koji nas ovdje zanima glasi: „…Takav otac kakav je bio ubijeni stari Karamazov ne može se i ne zavređuje se nazivati ocem. Ljubav prema ocu, koju otac ne opravdava, besmislena je i nemoguća. Ne može se ljubav stvoriti ni iz čega, ni iz čega samo Bog stvara…Kako možemo kriviti djecu ako nam ona mjere onako kako mi njima mjerimo…Zašto bih ja njega morao voljeti, zar samo zato što me začeo, a poslije me nikad nije volio?...Neka sin stane pred oca i neka ga razumno pita-Oče, reci mi zašto sam dužan voljeti te? Oče, dokaži da sam dužan voljeti te…" Citirano prema: F.M. DOSTOJEVSKI, *Braća Karamazovi,* Globus media d.o.o., Zagreb, 2004., str. 790.-795.
[45] Usp. E. FROMM, *Umijeće ljubavi,* Vitrail, Zagreb, 2000., str. 103.-106.
[46] Usp. C.S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 61.
[47] *Isto*, str. 61.
[48] Usp. *isto*, str. 63.

primjerom gospođe Brižne spomenute u kontekstu posesivne brige za njezinu obitelj, koja je nakon njezine smrti ''oživjela'': „Razmišljam o gospođi Brižnoj koja je preminula prije nekoliko mjeseci. Zbilja je nevjerojatno koliko se njezina obitelj razvedrila.. Lice njezina muža više nije iskrivljeno od boli. On je sada u stanju nasmijati se. Mlađi sin, kojega sam uvijek smatrao malim ogorčenim i mrzovoljnim stvorom, sada mi djeluje posve ljudski. Stariji, koji jedva da je ikada bio kod kuće, osim kad je bio u krevetu, sada je gotovo uvijek doma i počinje uređivati vrt. Kći, za koju se uvijek mislilo da je ″slabunjava″ (premda nikada nisam otkrio u čemu je problem), sada ide na satove jahanja, što ranije nije dolazilo u obzir, pleše po čitavu noć i igra tenis koliko hoće.''[49]

Navedeni citat nas navodi na iskustvo svakog čovjeka, budući da se svatko od nas barem u nekim dijelovima života susretao s osobama koje su toliko brižne da nas na neki način guše. Iako se ovdje radi o majčinskom instinktu i ljubavi koja je ljubav- dar, ujedno je takva privrženost i posesivna te se pretvara u ljubav- potrebu, kojoj je potrebno da ju se treba. Ključ je u tome da ispravna privržena ljubav mora težiti abdikaciji, težnji da sami sebe učinimo suvišnima i želimo dobro onome koga volimo, a ne samo dobro koje možemo dati te izmišljamo pohlepne imaginarne potrebe kako bismo one koje volimo zadržali u potrebitosti.[50] Primjeru potrebitosti majčinske privrženosti možemo pridodati Lewisove primjere privrženosti, pokrovitelja prema štićeniku, profesora prema studentu te tetošenje raznih životinja.[51] Kriva privrženost pokrovitelja željet će da štićenik uvijek bude potrebit njegove pomoći, kod profesora će se iskazati u potrebi za bezrezervnim obožavanjem od studenata i bespogovornim prihvaćanjem njegova mišljenja, a kod čovjeka koji posjeduje životinju u tome da ga životinja treba cijelog života, što u slučaju potrebe za privrženosti neke životinje i nije loše jer se supstituira potreba za privrženošću bližnjih i ''...Vi ste previše zauzeti oko kvarenja psećega života da biste kvarili njihove, kao što je gospođa Brižna kvarila živote članova svoje obitelji.''[52]

---

[49] *Isto*, str. 63.-64.
[50] Usp. *isto*, str. 66.
[51] *Isto*, str. 66.-69.
[52] *Isto*, str. 69. Lewis navodi kako su psi mnogo privrženiji od mačaka, a najbolje bi bilo u svrhu zamjene za potrebitost privrženosti bližnjih, posjedovati majmuna. Humoristično navodi kako je to zlosretno po životinju koja ne shvaća da joj nanosimo zlo niti to može izgovoriti, a ljudi koji kažu da što se više druže s ljudima to više vole životinje, trebali bi preispitati možda svoje sebične razloge. Kroz potrebu biti potreban životinji možda se i zamjenjuje potreba biti potreban ljudima, no u vremenu kada sve više ljudi umjesto djece posjeduje životinje potrebno je preispitivati ljubav prema životinjama i strah od odgovornosti rađanja i odgajanja djece koje će smjerati prema tome da se učinimo suvišnima kao roditelji.

Opisana ljudska sebičnost i neurotičnost, može izopačiti privrženost, no ne treba ju prvenstveno gledati kao bolesna i patološka stanja, nego kao napast štetnih stanja privrženosti koju je zasigurno svatko osjetio. Štetna stanja privrženosti Lewis naziva ''stanje palog čovjeka'' i treba ga gledati kroz prizmu grijeha svakog običnog čovjeka, a lijek za iste jest duhovno vodstvo.[53]

U završnim mislima o privrženosti Lewis apostrofira kako privrženost pruža sreću ako je uključeno davanje i primanje, zdrav razum, te ''čestitost''. Isto tako uključene su i poniznost, strpljivost i samozatajnost kao vrline koja stvaraju ozračje ljubavi i mira oko sebe te cijenjenje vrijednost drugih ljudi i iskazivanje poštovanja prema njima. Takve osobe ne hvale sebe nego druge.

Promišljanja privrženosti u kojima se naglasilo bitne karakteristike ove ljubavi te grešna stanja i stranputice do kojih može dovesti apsolutiziranje iste dovršit ćemo mišlju kako je ispravna privržena ljubav temelj za sve daljnje odnose, prijateljske i partnerske, ona je temelj drugim oblicima ljubavi, no sama za sebe ne može postojati bez drugih vrsta ljubavi, posebno bez požrtvovne ljubavi koja je mnogo viša od bilo koje privrženosti.

[53]*Isto*, str. 70. Na ovom mjestu moglo bi se istražiti koliko se ispovijedaju grešna stanja privrženosti te kroz duhovno vodstvo ljubav privrženosti uvijek više čistiti od pohlepe, samoobmane, sebičnosti, samosažaljenja…

1.3. Lewisovo poimanje prijateljstva (*philia*)

Promišljanja Lewisova poimanja prijateljstva započinju problemom s kojim se prijateljstvo u suvremeno doba susreće, a to je da ga danas sve manje ljudi smatra istinskom ljubavlju. Autor ističe kako je problem u tome što mali broj ljudi uopće doživljava istinsko prijateljstvo te ga oštro odvaja od drugih ljubavi [54] Prijateljstvo je, kako je naglašeno, „...najmanje naravna ljubav od svih ljubavi; ta ljubav je najmanje nagonska, organska, biološka, čoporativna i neophodna.''[55] Može postojati između više pojedinaca, ali jednom kad dva čovjeka postanu prijatelji na neki način odvajaju se od mnoštva. Biološki gledano nemamo potrebe za prijateljstvom i možemo bez njega, za razliku od erosa bez kojeg se nitko od nas ne bi rodio, ili privrženosti bez koje ne bismo bili odgojeni. Kroz dugu povijest od antike do romantizma, pred opasnošću pred onim mističnim, ovisnim o naravi i nestalnim, prijateljstvo se veličalo kao vrlina, kao ljubav koja je prkosila naravi, a romantizam je kroz povratak prirodi i veličanje osjećaja donio zaborav prijateljstva. Uzroci zaborava prijateljske ljubavi su i u promjeni slike o čovjeku, kojeg se sve više gleda kao dio animalnog svijeta pa je nemoguće valorizirati vrijednost prijateljstva za opstanak vrste, u kolektivizmima zajedništva koji u prijateljstvu vide opasnost odvlačenja u individualizam koji imenujući prijatelje kazuje „ovo su moji prijatelji", implicitno kazuje i „a ovo nisu" te u diskreditaciji prijateljske ljubavi koja u svakoj vrsti prijateljske ljubavi gleda latentnu homoseksualnost.[56]

Pred izazovima zaborava ili diskreditiranja prijateljske ljubavi, ljudi ne mogu više misliti samostalno prijateljsku ljubav te ju često poistovjećuju s erotskom ljubavi i tu Lewis iznosi problematiku nemanja prijatelja: ''Oni koji ne mogu zamisliti prijateljstvo kao samostalnu ljubav, nego ga shvaćaju samo kao prikrivanje ili razradu erosa, odaju činjenicu da nikada nisu imali prijatelja.''[57]

Iako je prijateljstvu slična erotska ljubav, postoje ključne razlike. Partneri će uvijek govoriti o svojoj zaljubljenosti, za razliku od prijatelja koji nikada neće govoriti o svom prijateljstvu. Zaljubljeni će uvijek hodati jedno prema drugome, zaokupljeni jedno drugim dok će prijatelji ići jedan pored drugoga, zaokupljeni nekim zajedničkim

[54] *Isto*, str. 73.
[55] *Isto*, str. 74.
[56] Usp. *isto*, str. 74.-76.
[57] *Isto*, str. 77.

interesom.[58] Istinska erotska ljubav se uvijek ostvaruje između dvoje ljudi, za razliku od prijateljstva gdje broj dva ne samo da nije nužan, nego nije ni poželjan, ni najbolji jer u svakom od prijatelja postoji nešto što dolazi do izražaja samo zahvaljujući nekom drugom prijatelju, a rečeno primjerom, gubitkom tog jednog prijatelja ne gubimo samo njega, nego i ostatak društva, jer više nikada nećemo vidjeti npr. njihov specifičan smijeh na sve one šale koji je zbijao prijatelj kojeg smo izgubili.[59] Ovdje su lijepe Lewisove riječi kojima opisuje prijateljsku ljubav koja afirmira sve one koji na taj način ljube: „U svakom od mojih prijatelja postoji nešto što može doći do potpuna izražaja samo zahvaljujući nekom drugom prijatelju. Ja, sam po sebi, nisam dovoljno velik da bih mogao potaknuti cijelog čovjeka na djelovanje. Ja želim da ne samo moja nego i neka druga svjetla iznesu na vidjelo sve njegove aspekte. (…) Otuda je prijateljstvo najmanje ljubomorna od svih ljubavi. Dvojica prijatelja uživaju kad im se pridruži treći, a trojica kad im se pridruži četvrti, samo ako je pridošlica sposoban biti pravi prijatelj.“[60]

U prijateljskoj ljubavi, dijeliti ljubav s uvijek veći brojem ljudi ne znači umanjivati ljubav, nego povećavati te dijeliti prijatelja s drugima znači uvijek ga više posjedovati, kako je to opisano primjerom smijeha prijatelja koji me raduje i kojeg dijelim s drugima. Takva ljubav koja se uvijek umnožava dijeljenjem za Lewisa je slična raju: „U tom prijateljstvo pokazuje predivnu bliskost po sličnosti Nebu gdje upravo mnoštvo blaženih duša (koje nijedan čovjek ne može izbrojiti) povećava ono uživanje Boga koje ima svaka od tih duša. Jer nema nikakve sumnje da svaka duša, pošto ugleda Boga na svoj način, prenosi to svoje jedinstvo viđenja svim ostalim dušama. To je razlog, kaže jedan stariji autor, zašto serafi u Izajinoj viziji klicahu-Svet! Svet! Svet! (Iz 6,3). Što više budemo dijelili Nebeski Kruh jedni s drugima na takav način, tim ćemo ga svi imati više“ [61]

---

[58] Ljepše možemo misliti zaokupljenost zajedničkim mišljenjem gdje jedinstvo volja kod prijatelja vodi jedinstvu mišljenja, koje želi da prijatelji postanu jedna duša, jedna misao. Više o prijateljima kao jednoj duši u dva tijela te komunikaciji, priopćavanju prijatelja u ljubavi, u: I.RAGUŽ, *Sretni u nadi,* HILP, Zagreb, 2013., str. 293.-308.

[59] Usp. C.S.LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 77.

[60] *Isto*, str. 78.

[61] *Isto*, str. 79. te Hadjadj koji promišlja raj koji se predstavlja kao zbor u kojem svojim postojanjem u zajedništvu s drugima uvijek dajemo veću hvalu Bogu. Pozvani su: „...da budu pjevači i dirigenti u svemirskom orkestru, Trojstvo im se činilo kao beskrajna pjesma gdje je Otac Glas, Sin Riječ, a Duh Sveti Glazba i gdje je svaka Osoba poziv drugoj u zbor…“ Prijateljska ljubav ovdje je analogija one nebeske, rajske ljubavi i zajedništva u kojem uvijek rastemo, koje želimo uvijek više i svim ljudima, u: F. HADJADJ, *Raj na vratima. Ogled o radosti koja uznemiruje,* Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2015., str. 421.-463.

Prijateljstvo od samog početka čovječanstva i muškaraca nakon lova, ili žena u poljoprivrednim poslovima i čuvanju djece te danas zajedništva u nekom suvremenom klubu, počinje od druženja. Važno je ukazati na što konkretno Lewis misli pod pojmom druženje ili društvo. Druženje je kalup prijateljstva i često se pod izrazom prijatelji misli na drugove, ali Lewis naglašava da to nije ono prvo što se misli pod izrazom prijateljstvo. Prijateljstvo nastaje iz druženja dvoje ili više ljudi koji otkriju da ih vežu zajednički interesi, međusobna odanost, prisnost i iskrenost.[62] S prijateljima često provodimo najdraže trenutke svog života i stvaramo brojna lijepa sjećanja.[63] Da bismo imali prijatelja i mi sami drugome moramo biti prijatelj. Stoga uvjet imati prijatelja nije samo to željeti, nego i težiti i prema nečemu drugome osim prijatelja. Drugim riječima, prijatelje biramo, no i prijatelji biraju nas. Biramo ljude s kojima se želimo družiti jer su nam slični, dragi ili zabavni te zajednički gradimo odnos prijateljstva koji se prvenstveno temelji na istini i „Voliš li me?“, ovdje će značiti „Vidiš li istu istinu“[64]

Iz prijateljstva se može roditi ljubav, što je vrlo čest slučaj i to nam na neki način pomaže shvatiti kako je prijateljstvo zapravo ljubav, jednako velika kao i eros, no ono za razliku od erosa, kao je navedeno, nije nužno, niti je znatiželjno. Postajemo prijatelji s ljudima čak i onda kada ne znamo kakvog su socijalnog statusa, jesu li vjenčani, kako zarađuju za život i slično, te ćemo sve te stvari saznati malo-pomalo, slučajno no one će ostati uvijek manje relevantne od zajedničkog gledanja iste istine u kojem Lewis najveću dostojanstvenost prijateljstva, navodeći: ’’To je ona kraljevska dostojanstvenost prijateljstva. Mi se susrećemo poput suvremenih prinčeva neovisnih zemalja, u inozemstvu, na neutralnu terenu, slobodni od svojih okruženja. Ova ljubav (u biti) ignorira ne samo naša fizička tijela, nego i cjelokupno utjelovljenje što se sastoji od naše obitelji, posla, prošlosti i veza (…) Prijateljstvo je stvar oslobođenih ili ogoljenih umova. Eros će imati gola tijela. Prijateljstvo gole osobe’’[65]

---

[62] Lewis kroz upute starijeg đavla mlađem kazuje kako je cilj izvrtanja prijateljstva uvjeriti da što više idu u stranke, da ih povezuje samo interes i da prema van razvijaju oholost i mržnju. Jednako vrijedi i za Crkvu: „“Mi ne želimo Crkvu smanjivati samo tako što će manje ljudi upoznati Neprijatelja, nego i tako što će oni, koji se računaju kao njegovi, biti rascjepkani i stvarati napete zajednice za samoobranu i optuživanje“, u: Usp. C.S. LEWIS, *Pisma starijeg đavla mlađem,* str. 36.-37.

[63] Usp. C.S.LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 78.-82.

[64] *Isto*, str. 84.-85. Na ovom mjestu Lewis tematizira i početak svake religije iz prijateljevanja te plodove prijateljstva za zajednicu. U ovom kontekstu bilo bi zanimljivo promisliti prijateljstvo Isusa s apostolima koje od okupljanja do uzašašća dublje vodi Istini.

[65] *Isto*, str. 89.

Iz navedenih riječi može se opet zaključiti o slobodi i nenužnosti prijateljstva pa i svojevrsnoj neodgovornosti, jer nismo dužni biti nečiji prijatelji, niti je itko dužan biti naš prijatelj, pogotovo ako nas ne povezuju iste istine. Ta neodgovornost ne znači manje ljubavi zato što uranjajući sve dublje u istinu, sve više ljubimo i upoznajemo one s kojima to zajedno činimo čak na način da je u savršenu prijateljstvu zahvalna ljubav toliko velika da se svaki član tog društva osjeća toliko voljenim, a ujedno i manje vrijednim jer se pita čime je on to zaslužio.[66]

Kroz povijest prijateljevanja, prijateljstva su češća među istim spolom, različiti spolovi više se spajaju u privrženosti i erosu. Navedeno je kako se prijateljstvo razvija oko istih interesa, druženja i traganja istine pa je manjak istih među različitim spolovima ono zašto je manje prijateljevanja muškaraca i žena. Lewis navodi kako razlog nije u nekompatibilnosti u naravima, a čak u kontekstu međusobnog općenja u kojem postajemo jedno duhom i tijelom, možemo prijateljstvo žena i muškaraca smatrati najsavršenijim prijateljstvom.[67] ''Ta ljubav – slobodna od nagona, slobodna od svih dužnosti osim onih koje je ljubav slobodno preuzela, koja je gotovo potpuno slobodna od ljubomore i koja je posve slobodna od potrebe da je se treba – izrazito je duhovna. To je vrsta ljubavi kakva bi se mogla zamisliti između dva anđela. ''[68]

Poimajući prijateljsku ljubav kao duhovnu Lewis najprije želi ukazati što znači *duhovno*, te se oslanja na novozavjetne tekstove u kojima je *duhovno* zapravo dobro. Međutim, kako postoji duhovno dobro, postoji i duhovno zlo. Prema tome, prijateljstvo jest duhovno, ali kao takvo nije sveto i nepogrješivo. Ovdje nas navodi da trebamo uzeti u obzir tri važne činjenice, a to su: nepovjerenje koje se javlja u društvenoj zajednici, koje može, a i ne mora imati utemeljenje, druga je stav većine prema krugovima bliskih prijatelja, a treća je kako Biblija ne koristi često prijateljstvo kao sliku najviše ljubavi.[69]

Prijateljstvo se rađa onoga trenutka kada shvatimo da i taj drugi čovjek dijeli iste sklonosti ili vizije, no može dijeliti i neko tajno zlo, zajednički mržnju ili zamjeranje. To može dovesti do neslaganja i loših posljedica, poput ljudskih žrtava u ime pogrešno

---

[66] Usp. *isto*, str. 90. Slično o tome govori i Aristotel, čiju bismo ljubav mogli nazvati dobrovoljnom ljubavi, jer to je ljubav u kojoj onaj koji voli želi dobro onoga koga voli, a ne vlastito dobro. Dakle, temelj prijateljstva jest vrlina i takvo prijateljstvo možemo nazivati savršenim prijateljstvom. Vidi: ARISTOTEL, *Nikomahova etika*, SNL, Zagreb, 1982., str. 203.

[67] Prema Tomi Akvinskom, koji tvrdi kako je ljubav prijateljstvo, ono se na najsavršeniji način ostvaruje između muškarca i žene, gdje se duhom i tijelom postaje jedno. U: I. RAGUŽ, *Sretni u nadi,* HILP, Zagreb, 2013., str. 299. Apostrofirana je i opasnost isključivosti, koju je i Lewis uvidio te opisao primjerom, kada bi jedna strana zabranila drugoj imati prijatelje.

[68] C.S. LEWIS. *Četiri ljubavi*, str. 97.

[69] Usp. *isto*, str. 97.- 98.

shvaćenih istina. Najbolje nas razumiju prijatelji, čijih se kritika plašimo, ali pohvale priželjkujemo, jer svi težimo podržavanju od strane drugoga, dijeleći i dobro i zlo, čak i onoga čega se sramimo, jer najbolje nas razumiju naši bližnji, naš mali krug prijatelja[70]. Nevažno je što kaže okolina, a bitna je ljubav naše braće. Upravo zbog toga vlast gleda negativno na prijateljstvo. Što je prijateljstvo jače, teže ga je uništiti ili pridobiti, jer svako prijateljstvo je neka vrsta pobune i raskola.[71] Nadalje, Lewis navodi: ''Otuda, ako naši gospodari ikada uspiju – pomoću slile ili propagande o ″zajedništvu″ ili tako što će neopazice onemogućivati privatnost i neplanirano slobodno vrijeme – stvoriti svijet u kojemu su svi drugovi, a nitko nije prijatelj, time će ukloniti određene opasnosti, ali će nam jednako tako oduzeti ono što je naša gotovo najjača zaštita od potpuna ropstva.''[72] Na ovom mjestu prikazan je mehanizam kojim totalitarni režimi, ali i suvremeni svijet, obilježen samo radom i stjecanjem kapitala, želi poništiti prijateljstvo. To se čini propagandom zajedničkih, kolektivnih istina, koje su protivne slobodi i razumnosti pojedinca, ili jednostavnije oduzimanjem slobodnog vremena u kojem se može prijateljevati. Citirana Lewisova opomena gubljenja prijateljstva, danas je više nego aktualna u doba kada se propagiraju „virtualna prijateljstva", te kada postoji neprestana potreba za što bržim informacijama, za što većom povezanošću, što više „lajkova" i što više „sljedbenika". Stignemo li uopće ikome biti prijatelj, imamo li uopće prijatelje?

Ono što je dalje ključno, za Lewisa nije rasprava o lošim prijateljstvima, nego kako postati svjestan potencijalne opasnosti u dobrim prijateljima. Element ravnodušnosti je prisutan u gotovo svim prijateljstvima i upravo ta ravnodušnost prema vanjskom mišljenju može dovesti do potpune ravnodušnosti, kada djelomična gluhoća koja je prema Lewisu plemenita i potrebna u prijateljstvu, nažalost postane bahata i neljudska.[73] Od svojevrsnog raskola s većinom, koji će ta većina smatrati snobizmom, do gluhoće koju smo naveli je prvotno stranputica od individualne poniznosti, gdje se svaki član prijateljstva osjeća manjim u odnosu na druge, do kolektivnog ponosa kad se osjećamo superiorni drugima. Elitizam onih koji su već povezani, ne vidimo među

[70] Raguž pojašnjava kao je nemoguće imati više od jednog najboljeg prijatelja s kojim se može biti „jedna duša u dva tijela". Nemoguće je imati širok krug prijatelja jer bi to značilo nemati prijatelja, ili se duhovno prostituirati sa svima. Više u: I.RAGUŽ, *Sretni u nadi,* str. 293.-308.
[71] Usp. C.S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 99.-100.
[72] *Isto*, str. 101.
[73] Usp. *isto*, str. 102.-107. Ovdje Lewis ujedno navodi i dobar primjer za ravnodušnost, a to su svećenici iz Gospodinova vremena koji su imali negativno mišljenje prema običnim ljudima ili vitezovi iz Froissartove kronike koji nisu imali razumijevanja prema seljacima. Te navodi i primjer dvojice klerika i mladića s kojim je raspravljao, navedeni su pokazivali primjerom „oholost prijateljstva."

svojim prijateljima, lakše ga je vidjeti u onim drugim skupinama prijatelja, za koje smo strani.

Navedene duhovne opasnosti za prijateljsku ljubav koje su ukratko navedene su, prema Lewisu, razlog zašto Biblija[74] ne koristi sliku prijateljstva kao najviše ljubavi. Lewis to navodi kazujući za prijateljstvo: ''Ono je zapravo odviše duhovno da bi moglo biti dobar simbol duhovnih stvari. Najvišega nema bez najnižega. Bog nam može bez opasnosti predstavljati sebe kao Oca i kao Zaručnika jer samo bi luđak mislio da je on naš fizički otac ili da je njegova ženidba s Crkvom drugačija od mistične. Ali ako bi se prijateljstvo koristilo za tu svrhu, onda bismo simbol mogli pomiješati s onim što on simbolizira.''[75]

Na ovom mjestu bliskost prijateljstva po sličnosti nebeskom životu[76] ne smijemo brkati sa sličnošću po zbliženosti koja ne bi ispravno poimala prijateljstvo Boga i čovjeka pa bi, ili doslovno shvatila prijateljstvo Boga i ljudi[77], kao recimo u politeističkim religijama antike, ili bi se na određeni način divinizirala ljudska prijateljstva. Lewis je uvidio opasnost krivog shvaćanja prijateljstva pa stoga vjerojatno navodi kako i Biblija ne koristi prijateljstvo kao sliku najveće ljubavi. Prijateljstvo ne može spasiti samo sebe, ono mora zazivati božansku zaštitu ukoliko se želi sačuvati, ukoliko želi biti istinsko mora biti ispunjeno uzajamnim divljenjem i zahvalnom ljubavlju sa sviješću da nismo mi ti koji smo izabrali prijatelje i sami uzvišeno otkrili ljepotu drugih. Prijateljstvo nije nagrada za naša nastojanja traganja za istinom, nego prvenstveno Božji instrument pomoću kojega nam otkriva ljepotu svakoga. Lewis, svjestan krhkosti naših nastojanja i volja, te oholosti prijateljstva koje je prije navedeno, navodi: „Ali za kršćanina, u strogu smislu te riječi, nema slučajnosti. Tajni je Meštar ceremonije bio na djelu. Krist, koji je svojim učenicima rekao: `Niste vi izabrali mene nego sam ja izabrao vas`, može uistinu reći svakoj skupini kršćanskih prijatelja: `Niste vi izabrali jedni druge, nego sam vas ja

---

[74] *Isto*, str. 110. U Bibliji se za odnos naroda i Boga više spominju izrazi saveza, zavjeta i obećanja, no sadržaj prijateljskog odnosa nije nepoznat u Bibliji. U Bibliji sadržaj prijateljstva implicitno postoji u raznim međuodnosima, koji su prvenstveno utemeljeni na zahvaljivanju, vidi: T. MATULIĆ, *Zaboravljeno prijateljstvo!? ''O prijatelji moji, nema prijatelja!''*, u: I. RAGUŽ, Vesperae sapientiae christianae, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005., str. 121.-122.

[75] *Isto*, str. 110.

[76] Navedeno Lewisovo pojašnjenje sličnosti je opisano u: I.RAGUŽ, *Sretni u nadi,* str. 296. Raguž navodi: „ Prema Rikardu od sv. Viktora, Bog je upravo taj način ljubavi, ljubav shvaćena kao communio. U Bogu postoji onaj koji ljubi, ljubljeni i onaj koji je suljubljeni, Otac, Sin i Duh Sveti. Božja je dakle ljubav općenje (communicatio) Oca i Sina te njihovo zajedništvo (communio) u Duhu Svetomu."

[77] Nasuprot krivom shvaćanju prijateljevanja, koje Lewis vidi u zbliženosti bogova i ljudi jest prijateljstvo Boga s ljudima u Isusu Kristu. Raguž pojašnjava: „U Isusu Kristu Bog sada postaje prijateljem ljudi: opći s čovjekom, objavljuje mu se, daje mu uvid u sebe sama" Na ovom mjestu opisana je i novina „općenja" u prijateljstvu muškaraca i žena, koju antika ne poznaje. U: *Isto,* str. 300.

izabrao jedne za druge`. Prijateljstvo nije nagrada za naše oštro prosuđivanje i dobar ukus za pronalaženje jednih drugih. Ono je instrument pomoću kojeg Bog svakome od nas otkriva ljepotu svih drugih. Te ljepote nisu veće od ljepota tisuća drugih ljudi; pomoću prijateljstva Bog nam otvara oči za njih. One, poput svih ljepota, potječu od njega, a onda ih on u dobru prijateljstvu, povećava kroz to prijateljstvo tako da je ono njegov instrument i za stvaranje i za otkrivanje. Na ovoj je gozbi upravo on postavio trpezu i upravo je on izabrao goste. Upravo on, tome se smijemo nadati, ponekad predsjedava i upravo bi on uvijek trebao predsjedavati, Nemojmo ne uzimati u obzir svojeg Domaćina."[78]

Promišljanja o Lewisovom poimanju prijateljstva mogli bismo dovršiti ovim citatom koji jasno tumači zašto je Bog stvorio prijateljstvu ljubav i kako je prije pojašnjeno njezinom sličnošću Trojstvenoj ljubavi, zajedništvu s Bogom koje Lewis naziva gozbom na koju smo pozvani, no sam autor dodaje još misao o sreći i smijehu pa je potrebno i to samo kratko protumačiti. Lewis navodi: „Na toj gozbi ne moramo biti uvijek samo ozbiljna lica. `Bože koji si stvorio dobar smijeh` sačuvaj! Jedno od težih i radosnih životnih umijeća jest da moramo duboko u sebi priznavati da su stanovite stvari ozbiljne, a ipak sačuvati moć i volju da ih često tretiramo s lakoćom kao igru."[79]

Prijateljstvo, nije primarno zbog koristoljublja, ono je zbog radosti, koja nastaje iz kreposna života i koja je podijeljena među prijateljima koji međusobno rastu u toj radosti međusobnog usmjeravanja prema Bogu, svjesni sreće prijateljstva s Isusom Kristom koje donosi božansku sreću koju nam on kao prijatelj želi priopćiti.[80]

Izraz te radosti prijateljevanja s Bogom, koje donosi sreću zemaljskim prijateljstvima je najviše u laganom osmijehu na našim licima u trenutku susretanja prijatelja ili u osmijehu svetaca koji na licima nose Božji smiješak.[81] Prijateljstva započinju tim osmijehom, on je uvijek prisutan u susretu prijatelja, on je izraz sreće prijateljevanja s Bogom u životu i nakon svršetka našeg zemaljskog života te je prikladno da tim radosnim mislima bude dovršeno Lewisovo promišljanje ljubavi prijateljstva.

---

[78] C.S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 112.-113.
[79] *Isto,* str. 113.
[80] Usp. I. RAGUŽ, *Sretni u nadi,* str. 306.-309.
[81] Kršćanskim smiješkom prijateljevanja s Bogom završavaju Lewisove misli o prijateljstvu. Više o kršćanskom humoru u: I. RAGUŽ, *Teologija humora,* u: ISTI, *Vesperae sapientiae christianae. Tribine 1*. KS, Zagreb, 2003., str. 108.-136. Smiješak koji je za Lewisa neophodan u prijateljskoj ljubavi, ovdje je izričaj vjerodostojnosti vjere u Boga i autentične egzistencije koju možemo nazvati prijateljevanjem Boga i čovjeka, u kojem se Bog prvi smije radujući se postojanju čovjeka.

1.4. Lewisovo poimanje zaljubljenosti (*eros*)

Koristeći izraz eros, Lewis nas prvenstveno želi uputiti prema ljubavi u kojoj se nalaze zaljubljenici. Uz eros se veže i spolnost, koja ponekad postaje sinonim za eros, no on se može razvijati unutar, ali i izvan nje pa za autora nije toliko bitna spolnost sama po sebi, spolnost koja se temelji samo na osjetilnom, nego ona koja se razvija unutar ''ljubavi''[82]: 'Uopće se ne slažem s popularnim shvaćanjem da je odsutnost ili prisutnost erosa ono što čini spolni čin ″nečistim″ ili ″čistim″, sramotnim ili primjerenim, nezakonitim ili zakonitim. Kada bi svi koji zajedno legnu, a da nisu obuzeti erosom, bili gnjusni, onda bi se moglo reći da svi mi potječemo od gnjusne loze.''[83] U današnje vrijeme eros se, kao i mnogo puta kroz povijest krivo reducira na pornos i veneru[84] i to iz razloga jer sve više postojanja odnosa u kojima je venera prenaglašena, ali nema erosa.[85] Malo drugačije od današnjeg vremena, naši predci stupali su u brak i ne znajući tko im je budući supružnik, jer je brak bio dogovoren. Iako su postupali ispravno u izvršenju svoje bračne uloge, razumljivo je da i tada ponekad nije postojalo ništa više od animalne požude, jer nije među njima nije bila razvijena privrženost koja bi kasnije dovela do erosa.[86] Evolucionisti eros smatraju pukim rezultatom i produktom biološkog nagona[87], no Lewis kritizira takvu genezu erosa i smatra kako to nije ono nužno što se događa u svijesti pojedinca. Eros nije primarno vezan za nagon i venerino, nego i za žudnju za osobom.[88] Autor ističe: „Spolna žudnja, bez erosa, želi *ono*[89], *samu stvar*; eros želi ljubljenu i ljubljenoga.''[90]

Žudnja je prvenstveno za osobom, ne za tijelom i zadovoljstvom nego za njom (njim) u njezinoj cjelokupnosti. Bit te žudnje nije seksualni element, premda je eros u tome bio cijelo vrijeme prisutan. Eros potiče muškarca da želi određenu ženu i ženu da želi

---

[82]Animalni seksualni element autor naziva venerom, pod tim podrazumijeva ono što je vezano uz tijelo i nagone, te nas kao takvo veže sa životinjama. Usp. C.S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 114.-116.
[83] *Isto*, str. 115.
[84] J. PIEPER, *Tri spisa. Četiri krijeposti. O ljubavi, Što znači filozofiriti?,* str. 279.
[85] O rastjelovljenim odnosima u kojim se traži iskustvo sebe i više zbilje u prakticiranju seksa bez erotske ljubavi, više u: I. RAGUŽ, *Mistika droge, seksa i alkohola,* u: ISTI, *Vesperae sapientiae christianae. Tribine 1,* KS. Zagreb, 2003. str.
[86] Usp. C.S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 115.
[87] Više o evolucionističkom shvaćanju erosa u: H. MARCUSE, *Eros i civilizacija,* Naprijed, Zagreb, 1965., str. 160.-179.
[88] Usp. C.S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 116.-117.
[89] Ono je osjetilna ugoda.
[90] C.S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 117.

određenog muškarca: „Na neki tajanstven, ali posve nedvojben način zaljubljenik žudi za ljubljenom, ne za zadovoljstvom koje one može pružiti.“[91]

Eros preobražava užitak-potrebu u zahvalni užitak, tako da objekt potrebe ne gledamo u odnosu na našu potrebu, nego dostojnim divljenja. Zaljubljeni toliko žude jedno za drugim da ponekad izgledaju i sami vele da bi drugoga u cijelosti obgrlili, „pojeli“, ili poput svjetlosti potpuno prodirali jedno u drugo[92], užitak je samo nusproizvod te žudnje erosa.

Autor pojašnjava kako se više smatra da je eros ’’najčistiji’’ kada se spolnost svede na minimum, ali ako se osvrnemo na biblijske izvore možemo vidjeti da to baš i nije tako. Iako je sv. Pavao ljude naizgled odvraćao od braka, nije se toliko bazirao na samu spolnost u braku koliko na sve one teškoće s kojima se bračni supružnici susreću u svakodnevnom životu koje mogu prekinuti iščekivanje Boga.[93] S ovime se slaže i Lewis ističući kako braku mogu puno više naštetiti male brige nego li sama žudnja: ’’Eros čini uzdržavanje lakšim, a da pri tome ne smanjuje želju. On je, bez sumnje, sklon da bude previše zaokupljen ljubljenom osobom, što doista može biti zaprjeka duhovnom životu, ali to nije poglavito putena zaokupljenost.’’[94]

Zaokupljenost ljubljenom osobom i potreba da se stalno udovoljava ljubljenoj osobi, može omesti čovjekov odnos s Bogom. Eros je sklon prevelikom zaokupljenošću voljenom osobom, no uz tu opasnost postoje i opasnosti koje salijeću ljubavni čin, a one su sadržane u krivom shvaćanju venere previše ozbiljno, koje vodi u štovanje, apsolutizaciju tijela i divinizaciju seksa,[95] Lewis ozbiljnost spolnosti vidi četverostruko: „Prvo, teološki, zato što je to udio tijela u ženidbi, koja je, po Božjem izboru, otajstvena slika sjedinjenja Boga i čovjeka. Drugo, kao ono što ću se usuditi nazvati sub-kršćanskim ili poganskim ili naravnim sakramentom, našim ljudskim sudjelovanjem u naravnim silama života i plodnosti i ekspozicijom tih sila-kao ženidba između Oca-neba i Majke-zemlje. Treće, na moralnoj razini, s obzirom na obaveze koje su s njome

[91] *Isto,* str. 118.
[92] Ovdje je Lewisovim mislima o zaljubljenima koji beskrajno žude jedno za drugim potrebno dodati kako uvijek ostaje nemogućnost i zahtjev savršenog poljupca našim moćima koji bi obuhvatio osobu u njezinu misteriju. Za to je potrebna nada u nadnaravni organ, svjetlost Slave koja je blaženi zagrljaj. Više u: F.HADJADJ, *Raj na vratima. Ogled o radosti koja uznemiruje,* KS., Zagreb, 2015., str. 273.-279.
[93] Usp. C.S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 120.-121.
[94] *Isto*, str. 121.
[95] Usp. *isto*, str. 122.

povezane i neprocjenjivu važnost da se bude roditelj i predak. I naposljetku, ona (katkad, ne uvijek) u svijesti sudionika ima golemu emotivnu važnost.“[96]

Nasuprot pogrješne ozbiljnosti koja vodi diviniziranju venere[97], Lewis navodi četverostruku ozbiljnost koja je razumljiva iz citiranih riječi te navodi i potrebu svijesti kako je venera uvijek komičan duh u spolnom činu, no i podrugljiv i nestašan duh koji se poigrava s nama, koji se kako znamo javlja kad nije željen, recimo primjerom dok putujemo, na poslu, za večerom, no kojeg nema kada su opet svim uvjeti ispunjeni, a ljubljenu osobu na primjer „boli glava“. U veneri je uvijek prisutan humor, koji nas razvlašćuje pretjerane ozbiljnosti: „Ali pametni se zaljubljenici smiju. Sve je to dio igre, igre uzajamna hvatanja, tako da izmicanja, prevrtanja i sudaranja glavama treba tretirati kao bučno veselje. Jer teško mi je da ne smatram jednom od Božjih šala to strast koja je tako uzvišena, tako očito transcendentna kao što je eros, mora na taj način biti povezana u nelogičnoj simbiozi s tjelesnom željom koja, poput ostalih apetita, netaktično otkriva svoju povezanost s tako svjetovnim čimbenicima kao što su vrijeme, zdravlje, prehrana, cirkulacija i probava“[98]

Ovdje gdje je kritizirana kriva ozbiljnost i istaknut pravilan pogleda na veneru, bitno je dodati kako se kroz povijest na tijelo gledalo na različite načine, poput asketskih pogana koji su na tijelo gledali kao ’’tamnicu’’ duše ili Fischera, kršćanina koji tumači da je tijelo hrana za crve, nudista koji na tijelo gledaju kao nešto uzvišeno ili pak sv. Franjo koji svoje tijelo naziva ’’bratom magarcem’’, a Lewis se više priklanja usporedbi svetog Franje ističući da: ’’Magarac je savršeno ispravno jer magarca nitko pri zdravoj pameti ne može ni častiti ni mrziti. On je korisna, snažna, lijena, tvrdoglava, strpljiva, draga i iritantna životinja koja zaslužuje čas štap, a čas mrkvu i jednako tako je do bola i do apsurda lijepa. Takvo je i tijelo.’’[99]

Eros nas ponekad tjera tijelo shvatiti previše ozbiljno, što je pogrešno, no tijelo je uvijek vezano uz ono komično, kako Lewis dalje navodi: „Da nije tako, tijelo bi nas frustriralo. Bilo bi odveć nespretan instrument za izvođenje glazbe zaljubljenika (…) Najvišeg

---

[96] *Isto*, str. 122.-123.
[97] Usp. C.S. LEWIS, *Pisma starijeg đavla mlađem,* str. 112.-113. Stariji đavao, poučava mlađeg kako da navede ljude da postanu zaokupljeni erotskim uzbuđenjem i zamijene ga s kršćanskom ljubavi te da vjeruju kako je to uzbuđenje trajno.
[98] C.S. LEWIS, *Četiri ljubavi,* str. 125.
[99] *Isto*, str. 126.

nema bez najnižeg. U stanovitim trenutcima doista postoji visoka poezija u tijelu, ali i, dopustite mi, nepokoriv element tvrdoglave i komične ne-poezije.“[100]

Čežnja za tjelesnim sjedinjenjem, može imati u sebi ono najviše, a to je veličanstvenost metafizičkog traganja, no mora sačuvati zaigranost da se ne uzoholi i preokrene i demonizira.

Tjelesno sjedinjenje stvara i određeni stav kod muškaraca i kod žena. Spolni čin kod muškaraca izaziva osjećaj gospodarenja i dominantnosti osvajača, a kod žene odgovarajuće osjećaje krajnje pokornosti i predanosti. Na mističan zakon, ono što Lewis naziva „poganskim sakramentom“ u seksu, čini od muškarca i žene ne samo individue, nego i predstavnike životnih sila koji djeluju kroz njih svjesnih da ono što daruju ili primaju nije samo njihovo.[101]

Tada smo čak i u svojoj golći, kada mislimo da smo najviše ono što jesmo po naravi, samo ogoljeni, slični ostalim ljudima. Ovaj „poganski sakrament“ u kojem sudjelujemo, upućuje nas na neusporedivo veće otajstvo. Priroda u navedenom ritualu muškarcu zadaje rukovodeći položaj, to čini i kršćanstvo smjerajući uvijek na Krista i na Crkvu. Lewis navodi: „Moramo se vratiti svojim Biblijama. Muž je glava žene samo ukoliko on za nju predstavlja ono što Krist predstavlja za Crkvu. On je mora ljubiti kao što je Krist ljubio Crkvu-nastavite čitati-i dao svoj život za nju (Ef 5,25). Taj je rukovodeći položaj, dakle, najpotpunije utjelovljen ne u mužu kakvim bismo svi voljeli biti, nego u mužu čiji je brak najsličniji raspeću; čija žena prima najviše, a daje najmanje, koja ga je najmanje dostojna i koja je-u vlastitoj pukoj naravi-najmanje dopadljiva. Jer Crkva nema drugu ljepotu, doli one koju joj daje Zaručnik. On je ne zatječe lijepu, nego je čini takvom.“[102]

Žene ne trebaju osjećati zavist zbog krune koju muškom spolu daje bilo poganski misterij, bilo kršćansko otajstvo, prije se trebaju plašiti da će se muževi odreći kristolikog položaja.[103]

---

[100] *Isto,* str. 127.
[101] Usp. *isto*, str. 128.
[102] *Isto*, str. 131.
[103] Zanimljivo je u ovom kontekstu rasprave o erosu koji muškarca kruni kristolikom krunom kazati kako je i danas, pola stoljeća nakon Lewisa, sekulariziranom društvu nejasno što znači prvotnost muškarca te kroz krivu emancipaciju (zapravo želju za supremacijom) oduzima se ženi njezina drugotnost u ljubavi. Više u: I. RAGUŽ, *Marijina poslušnost i žene danas,* u: Glas koncila, 7. kolovoza 2016., str. 9.

Nakon govora o veneri, koja označava ono puteno u erosu, Lewis prelazi na eros kao cjelinu, koja prvenstveno ne teži sreći jer je svima poznata specifična odlika erosa da radije biramo nesreću sa svojom ljubljenom, nego da budemo sretni bez nje. ''Bolje i to od rastanka. Bolje je biti bijedan s njome (s njime) nego nesretan bez nje (njega). Neka se srca slome ako će se slomiti zajedno. Ako naš unutrašnji glas ne kaže to, onda to nije glas erosa.''[104]

Uz takvu veličinu ljubavi veže se i razigranost, zbijanje različitih šala koje se čine neprimjerene za određene tragične okolnosti u kojima se dvoje ljubljenih nalazi, ali u očima zaljubljenika to nije tako. Takva veličina ljubavi u sebi krije opasnost da takvu ljubav diviniziramo i poimamo kao glas Boga, a takva ljubav može voditi u zlo, u okrutne veze, nasilje, zajedničko samoubojstvo ili ubojstva i to sve iz razloga jer je eros spreman na svaku žrtvu osim na rastanak.[105]

Ne možemo zastupati mišljenje da glas erosa potječe od apsoultnog transcedentnog, poput Platona, jer bi prema tome zaljubljenici postojali i prije zemaljskog postojanja, a nebeske veze bile bi jednako neuspješne kao i zemaljske, a ne možemo niti težiti tzv. Shawovskom metabiološkom romantizmu prema kojemu je eros sadržan u evolucijskoj žudnji u kojoj čovjek teži savršenstvu naše vrste, teži nadčovjeku. Lewis, kritizirajući metabiološki romantizam, humoristično primjećuje: „Sve slike nadčovjeka koje su nam do sada bile ponuđene toliko su neprivlačne da čovjeku smjesta dođe zavjetovati se na celibat i tako izbjeći rizik da će ga, tog nadčovjeka, začeti.“[106]

Teorije koje diviniziraju eros neprihvatljive su za kršćanstvo, tako da kršćanin mora biti oprezan baš onda kada eros progovara kao bog i traži bezuvjetnu poslušnost. Ispravno živjeti eros valja sa saznanjem da je upravo ova ljubav slična Ljubavi samoj te u erosu ima istinske bliskosti s Bogom. Potpuna predanost erosa uzor je ugrađen u našu narav, one ljubavi koju bismo trebali pokazivati prema Bogu i čovjeku.[107] „Kao da nam je Krist kroz eros rekao: Ovako-upravo na ovakav način-rasipno i ne obazirući se na cijenu-trebate ljubiti mene i najmanju od moje braće.“[108]

Eros kojeg se časti i bespogovorno sluša, postaje demonom, iskrivljuje se, ne sluša zahtjeve Boga i čovjeka te tako prestaje biti ljubav. On je u svojem vrhuncu kako je opisano najsličniji Ljubavi, stoga je i najskloniji želji da ga obožavamo i pretvaramo

---

[104] C.S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 133.
[105] Usp. *isto*, str. 134.-135.
[106] *Isto*, str. 135.
[107] Usp. *isto*, str. 136.
[108] *Isto*, str. 136.-137.

zaljubljenost u religiju i idoliziramo sam eros koji tada pronalazi isprike za sva djela do kojih vodi.[109]

Idoliziranje erosa, osim što vodi k tome da zaljubljeni od zaljubljenosti čine svoju religiju, vodi i k tome da zaljubljeni grade vlastitu prošlost, kojoj je prijelomni trenutak kad su saznali da su zaljubljeni jedno u drugo, a nakon toga poslušni su zakonima erosa i djelima koja mogu biti nepravedna ili nemilosrdna prema vanjskom svijetu. „Ta će djela izgledati kao dokaz pobožnosti i revnosti prema erosu. U gotovo žrtveničkome duhu par može reći jedno drugome: Radi ljubavi sam zanemario roditelje- napustio djecu-varao partnera-iznevjerio prijatelja u najvećoj nevolji.“[110]

Humor je na ovom mjestu da eros koji se ovdje divinizira, nije stalan, najviše je smrtan od svih ostalih ljubavi. Vidimo to u mnogim rastavljenim vezama, ili brakovima, no unatoč tome eros će uvijek htjeti i obećavati vjernost za cijeli život. On to čini iskreno, odbacujući ideju o prolaznosti kao nešto nepodnošljivo, za što će Lewis kazati: „Zaljubljenost je takve naravi da s pravom odbacujemo ideju o njezinoj prolaznosti kao nešto nepodnošljivo. Jednim snažnim skokom ona je preskočila golemi zid naše sebičnosti, učinila je da žudnja postane altruističnom, osobnu je sreću odgurnula u stranu kao nevažnu, a interes drugoga postavila u središte našeg bića. Spontano i bez ikakva napora ispunili smo zakon (prema jednoj osobi) tako da smo ljubili bližnjega kao same sebe. To je slika, predokus kakvima moramo postati prema svima ako u nama bez premca vlada Ljubav sama.“[111]

Eros daje obećanje za ono što sam od sebe ne može ispuniti, jer život u nesebičnoj oslobođenosti kod zaljubljenika traje na mahove[112]. Kod onih koji idealiziraju eros i smatraju kako su osjećaji dovoljni za povezanost, saznanje da je nemoguće stalno živjeti idealno stanje, uništiti će brak. „No, eros je u stvari - pošto je dao gigantsko obećanje i u bljeskovima vam pokazao kakva će biti njegova izvedba - ´obavio svoje´. On, poput kuma, daje zavjete no na nama je da te zavjete ispunjavamo. Na nama je da se trudimo da svoj svakodnevni život dovodimo u što bolji sklad s onim što su nam ti bljeskovi otkrili. Moramo obavljati poslove erosa i kada on nije prisutan… A svi dobri kršćanski

---

[109] Primjer kojeg Lewis koristi je bludnica kojoj su oprošteni mnogi grijesi (ne moraju biti grijesi bludništva) jer je mnogo ljubila. Neispravno je misliti da joj je oprošteno jer je bila jako zaljubljena, nego je riječ o veličini ljubavi prema Gospodinu.

[110] C.S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 140.

[111] *Isto,* str. 141.

[112] Usp. C.S. LEWIS, *Pisma starijeg đavla mlađem,* str. 81.-82. Đavao savjetuje svog nećaka kako da uvjeri ljude graditi brak na krivim temeljima, a vjernost, prenošenje života i ustrajnost u čistoći spolne ljubavi smatraju nečim manje vrijednim. Jednako tako ih savjetuje da uvjeri ljude kako je crkveni brak nešto uvredljivo.

zaljubljenici znaju da će se taj program, ma koliko skromno zvučao, moći provesti samo s poniznošću, milosrdnom ljubavlju i s božanskom milošću; da je to čitav kršćanski život sagledan iz posebna kuta.“[113]

Eros ukoliko želi biti ljubav, potrebit je Božje pomoći, potrebno je da se njime upravlja i da on pri tome na neki način umire, jer ako to nije tako zbit će se opisano: „Ali on može nastaviti postojati i nemilosrdno vezivati lancima dvoje uzajamnih mučitelja, pri čemu će svaki od njih biti natopljen otrovom mržnje-u-ljubavi, željan primati, a nespreman davati, ljubomoran, sumnjičav, ogorčen, boreći se za prevlast, odlučan biti slobodan, a ne dopuštati nikakvu slobodu, živeći od- scena.[114]

Možda se čini kako Lewisovo promišljanje erosa završavamo pesimističnim riječima samog autora, ono to nije tako, one se mogu i obrnuti, te sretno živjeti eros u svijesti potrebitosti Božje pomoći i oslanjanja na nadnaravnu ljubav. Kroz eros učimo kako rasipno i požrtvovno trebamo ljubiti Boga i bližnje.

[113] C.S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 142.
[114] *Isto,* str. 143.

1.5. Lewisovo poimanje milosrdne ljubavi (*agape*)

Promišljanja Lewisovog poimanja milosrdne ljubavi započet će i biti vođena mišlju, kao tankom niti koja povezuje sve ljubavi, da sve naravne ljubavi nisu dovoljne same sebi. Kako bi što bolje opisao ono na što misli, autor donosi primjer vrta, vrta kojega je potrebno obrađivati kako bi dobio svoj puni smisao. Upravo taj smisao mu daje vrtlar koji će pripomoći da se otkrije sva njegova dobrota i divota koju on posjeduje.[115] ''Bog je odredio da naša volja bude ono što će "njegovati i obrezivati" taj vrt. U usporedbi s tim ljubavima naša je volja suha i hladna. I ako nam njegova milost ne dođe odozgor, kao što nam dolaze kiša i sunce, taj će nam alat biti od slabe pomoći.''[116]

Želi se istaknuti kako je za ostvarenje naravne ljubavi potrebna Božja pomoć, kroz naravnu ljubav progovara Bog bez čije pomoći nijedna od njih ne može biti ono što bi trebala biti. ''Te se ljubavi, čak i zbog sebe samih, moraju pomiriti s time da moraju biti podređene ukoliko žele i dalje biti ono što žele biti. U tomu se jarmu nalazi njihova istinska sloboda; one su ″više rastom kada su prignutih glava″.''[117]
Ukazujući da pozitivne strane ostvarenja naravne ljubavi prema bližnjemu, Lewis iznosi primjer neuredne ljubavi prema bližnjemu o kojem govori sveti Augustin. Augustin opisuje potištenost koja mu se javlja zbog smrti prijatelja Nebridija. Tvrdi da do toga dolazi kad svoje srce predamo svemu, samo ne Bogu. Smatra da ne smijemo dopustiti da naša sreća ovisi o nečemu što možemo izgubiti i što je prolazno[118], jer ...''ona mora biti za jedinoga Ljubljenog koji nikada neće umrijeti.''[119]
Kako Lewis ističe; ovo je puno bliže stoičkoj' "ravnodušnosti" nego milosrdnoj ljubavi i ne slaže se s ovom Augustinovom tvrdnjom. Dakle, ne smijemo biti sebični i zatvoriti se u svoje okvire, jer koga god voljeli postoji mogućnost da će nam zadati bol te u suprotnom: „Jedino mjesto, osim neba, gdje možemo biti savršeno sigurni od svih opasnosti i nemira ljubavi jest pakao.“[120]

---

[115] Usp. *isto*, str. 144.
[116] *Isto*, str. 145.
[117] *Isto*, str. 148.
[118] Usp. *isto*, str. 148.
[119] *Isto*, str. 149.
[120] *Isto*, str. 150.

Bol se na ovom mjestu vidi u riziku ljubavi, u izlaženju iz sebe i darivanju drugome, u nebu tog rizika nema, jer se slobodno darujemo i primamo u Božjoj ljubavi, dok je u paklu to nemoguće jer smo u ovom životu i u vječnosti odbacili ljubav. Živjeti nam je sa saznanjem da čak i najnezakonitije ljubavi i najneurednije su manje protivne Božjoj volji od života bez ljubavi. Neuredne ne znači nedovoljno oprezne. Neko ljudsko biće je nemoguće voljeti previše, ali možemo ga voljeti previše u odnosu na našu ljubav prema Bogu. Međutim, neurednost zapravo podrazumijeva malenost naše ljubavi prema Bogu, a ne veličinu naše ljubavi prema čovjeku.[121] Isto tako, kršćanska ljubav prema bližnjemu je puno drugačija od ″sviđanja″ ili ″simpatije″ jer se nama mogu sviđati samo neki ljudi, a ne svi što ne znači da naravnu sklonost koju gajimo samo prema nekima čini grijeh. No, način na koji se ophodimo jedni prema drugima može biti grešan.[122]

Postavlja se pitanje volimo li Boga više od naših bližnjih? Ovdje se zapravo radi o tome tko nam je na prvom mjestu, Bog ili čovjek. Govoreći o prvenstvu Lewis citira Gospodinove riječi iz Svetog pisma: ''Dođe li tko k meni, a ne mrzi svoga oca, majku, ženu... pa i sam svoj život, ne može biti moj učenik (Lk 14,26).''[123]

Što bi tada značilo mrziti? Mrziti znači odbijati bližnjega radi većeg dobra. No, koliko god ove riječi zvučale oštro ili u bilo kojem smislu krivo shvaćene u njima nema elemenata zloće koje mi povezujemo s riječju "mržnja", nego je u njima poziv na slobodu, nenavezanost na bilo koga, osim njega.[124] Najbolji primjer mržnje kojega Lewis iznosi su odnos Ezava i Jakova, pripovijest koja je svima dobro poznata i u kojoj nam je bitna ova rečenica:

„Jakova sam zavolio, a Ezav mi *omrznu* (Mal 1,2-3).“[125] Jakovljev postupak bio je pokvaren te ga Bog zato kažnjava, no Ezav je nazvan svetogrdnikom zato što se nikada u životu nije pokajao te je na neki način odbijen od strane Boga. Tako bismo i mi trebali odbiti svoje najbliže kad se nađu između nas i naše poslušnosti Bogu, veli Lewis. Međutim, kako povezati naše poimanje "ljubavi" s onom Ljubavlju koje je Bog? Gotovo nemoguće, budući da bismo sve svodili samo na simbole i modele jer[126]:

''...čovjek, čak ni u svojoj najvećoj svetosti i inteligenciji, nema izravnu "spoznaju" (*savior*) navišega Bitka – ima samo analogije. Ne možemo vidjeti svjetlost, premda

[121] Usp. *isto*, str. 151.
[122] Usp. C.S. LEWIS, *Kršćanstvo nije iluzija*, Verbum, Split, 2009., str. 130.-131.
[123] C.S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 152.
[124] Usp. *isto*, str. 152.
[125] *Isto*, str. 153.
[126] Usp. *isto*, str. 155.

pomoću nje možemo vidjeti stvari. Iskazi o Bogu ekstrapolacije su iz znanja o drugim stvarima koja imamo zahvaljujući božanskom rasvjetljenju''[127]

Želi se reći kako bi svaki pokušaj da vlastitim silama spoznamo Božju ljubav i usporedimo ju i sa čim stvorenim bio nemoguć, tu ljubav nam Bog sam daruje te po njoj možemo poimati kakva je ona u sebi, odnosno kakav je Bog u sebi. Sam Bog je ljubav, ističe Lewis, kazujući nadalje: '' Ta je iskonska ljubav, ljubav-dar. U Bogu nema gladi koje treba zadovoljavati, ima samo obilja koje On žudi razdati.''[128] Isto tako naglašava kako bismo uvijek trebali imati na umu ponizno viđenje Julijane iz Norwicha koja govori o tome kako Bog na dlanu nosi maleni predmet veličine lješnjaka, a to je zapravo sve ono što je stvoreno. On stvara svijet previđajući, gledajući, jer u Bogu nema glagolskih vremena.[129] ''Bog je "domaćin" koji namjerno stvara vlastite parazite, uzrokuje naše postojanje da možemo crpiti od njega i "iskorištavati" ga. U tome je ljubav. To je dijagram Ljubavi same, izumiteljice svih ljubavi.' Kao stvoritelj naravi Bog u nas usađuje i ljubavi-darove i ljubavi-potrebe. Ljubavi darovi su naravne sile njega samoga, bliskosti s njim po sličnosti koje nisu nužno ni kod svih ljudi bliskosti po zbliženosti.''[130]

Bog u nas usađuje dvije vrste ljubavi, ljubavi-darove i ljubav-potrebu. Ljubavi-potrebe nemaju sličnosti s Ljubavi koja je Bog, one su prije kao kalupi za tu istu ljubav, a ljubavi-darovi su naravne slike njega samoga. Međutim, Bog nam priopćava i jedan dio svoje ljubavi-dara što je različito od ljubavi-darova koje je on ugradio u njihovu narav. Kakva je ta ljubav, opisano je Lewisovim riječima kojima ne treba dodatno tumačenje:

''Božanska Ljubav-dar – Ljubav sama na djelu u čovjeku – potpuno je bezinteresna i želi ono što je za ljubljenoga najbolje. Nadalje, naravna ljubav-dar uvijek je usmjerena na objekte za koje onaj koji ljubi smatra da su na neki način u svojoj biti takvi da izazivaju ljubav – na objekte kojima ga privlači ili privrženost ili eros ili zajedničko gledište, a ako to nije slučaj, ona se usmjerava na one koji su zahvalni i zaslužni ili pak na one čija je bespomoćnost takve vrste da osvaja i privlači. Međutim, zahvaljujući božanskoj ljubavi-daru, koji ima u sebi, čovjek može ljubiti i one koji prirodno ne izazivaju ljubav: gubavce, kriminalce, neprijatelje, duševno zaostale osobe, mrzovoljne,

[127] *Isto*, str. 155.
[128] *Isto*, str. 156.
[129] Usp. *isto*, str. 157.
[130] *Isto*, str. 157.

ohole i podrugljivce. I napokon, po izrazitu paradosku, Bog omogućuje čovjeku da ima ljubav-dar prema njemu samome.''[131]

Kako Bogu možemo uskratiti sebe, svoju volju i svoje srce, tako se možemo i darivati, kao što pjevač daruje pjesmu, koja nije u potpunosti njegova, no možemo darivati i uvijek više: ''Naša je volja naša da bismo je mogli učiniti tvojom. A kao što to svi kršćani znaju, postoji još jedan način davanja Bogu: svaki stranac kojega nahranimo i odjenemo je Krist. I to je očito ljubav-dar Bogu, znali mi to ili ne.''[132]

Ono što je bitno jest da takva ljubav dolazi po milosti i naziva se karitasom, no Bog daje još i dva druga dara, nadnaravnu ljubav (potrebu prema njemu samomu) i nadnaravnu ljubav (potrebu jednih prema drugima).[133]

Privrženost koju osjećamo prema nekim ljudima pomaže nam da ojačamo svoju milosrdnu ljubav. Ne smijemo previše razmišljati volimo li svoje bližnje ili ne, nego se trebamo ponašati kao da ih volimo, jer ako se prema nekome ponašamo kao da ga volimo vrlo brzo ćemo ga zaista zavoljeti. Jednako tako je i s ljubavi prema Bogu. Vodimo računa o tome da se ponašamo kao da ga ljubimo.[134]

''... tako i Bog pretvara našu potrebu za njime u ljubav-potrebu prema njemu. I što je još čudnije, on u nama stvara više nego naravnu sposobnost primanja milosrdne ljubavi od naših bližnjih.''[135]

Milost ne stvara tu potrebu, potreba već postoji samim time što smo mi stvorenja, a ono što nam ona daje jest potpuna spoznaja o toj potrebi i prihvaćanje te potrebe. Radosno prihvaćamo to da smo potrebita bića, no događa se da: „Čim povjerujemo da nas Bog ljubi, javlja se impuls da povjerujemo da on to čini ne zato što on *jest* Ljubav, nego zato što smo mi u svojoj biti takvi da privlačimo ljubav.''[136]

Skloni smo misliti kako nas Bog ljubi zato jer smo dobri, jer smo krjeposni, najugodniji Bogu privlačni. Milost preobražava našu ljubav-potrebu, koja nikad do kraja ne priznaje svoju potrebitost da djetinje prihvati radost potrebitosti i ovisnosti. Jednako tako je i s našom slobodom, koja se afirmira u slobodi za Boga: „Rezultati rastanka s našim posljednjim zahtjevom za nutarnjom slobodom, snagom, ili vrijednosti, jesu naša

---

[131] *Isto*, str. 158.
[132] *Isto*, str. 159.
[133] Usp. *isto*, str. 159.
[134] Usp. C.S. LEWIS*, Kršćanstvo nije ilizija*, str. 131.-133.
[135] C.S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 160.
[136] *Isto*.

stvarna sloboda, naša stvarna snaga i naša stvarna vrijednost, a to je stvarno naše zato što nam to Bog daje i zato što znamo da to (u drugom smislu) i nije naše.“[137]

Lewis navodi kako Bog preobražava i našu ljubav potrebu jednih prema drugima: ’’...potrebna milosrdna ljubav drugih koja, budući da je Ljubav sama u njima, ljubi i ono što nije privlačno. Međutim premda nam je takva ljubav potrebna, to nije ona vrsta ljubavi koju mi želimo. Mi želimo da nas se voli zbog naše pameti, ljepote, velikodušnosti, poštenja, korisnosti.’’[138]

Koliko je iznimno teško nezasluženo primati ljubav te tu istu ljubav ne moći uzvratiti Lewis prikazuje primjerom bolesnog čovjeka[139] koji je potpuno ovisan o ženi. U takvom slučaju Lewis ističe: ’’...primati je teže, a možda i blaženije od davanja’’[140]

Naša ljubav-potreba ne može postići u svojem naravnom stanju toliko prihvaćanje ljubavi, ona je potrebna preobrazbe koju smo naveli, a koja vodi k svijesti da u svima nama ima nečeg što se ne može naravno voljeti te nas se može voljeti samo milosrdnom ljubavlju. Od svojih roditelja, djece i bližnjih, ponekad dobivamo milosrdnu ljubav, jer možda posjedujemo neke osobine zbog kojih nas nije moguće drugačije voljeti.

Govoreći o preobrazbi ljubavi dara i ljubavi potrebe, moguće je očekivati i nešto puno teže u zahtjevu da se potpuno odreknemo naravne ljubav što je vidljivo u primjeru odmaka od doma, od obitelji, od erosa usmjerenog na neki objekt. To je teško podnijeti, no događa se da Ljubav ne dolazi na mjesto naravnih ljubavi, nego su naravne ljubavi pozvane biti načinima milosrdne ljubavi, ali tako da ostaju naravnim ljubavima koje su bile, ovako to jasno tumači Lewis: oslanjajući se na teologiju utjelovljenja: ’’Kako je Krist savršeni Bog i savršeni Čovjek, naravne su ljubavi pozvane postati savršenom milosrdnom ljubavi, a jednako tako i savršenim naravnim ljubavima. I kao što Bog postaje savršenim čovjekom ″ne pretvaranjem božanstva u tijelo, već preuzimanjem čovještva u Boga″, to se isto događa i ovdje; karitas ne prelazi u običnu naravnu ljubav, nego se naravna ljubav preuzima u Ljubav samu i postaje njezinim ugođenim i poslušnim instrumentom.’’[141]

Lewis navodi kako ništa naravno nije toliko trivijalno kao igre, šetnje, razgovori, čini venere, niti animalno da se ne može preobraziti i postati dijelom milosrdne ljubavi, u

---

[137] *Isto*, str. 162.
[138] *Isto*, str. 162.
[139] Radi se o čovjeku koji je nedugo nakon vjenčanja obolio od neizlječive bolesti te je samim time postao ovisan o ženi čija je briga neiscrpna, te baš zbog toga se kog njega javlja tuga i očaj zbog nemogućnosti uzvraćanja te iste ljubavi. Vidi: *Isto*, str. 163.
[140] *Isto*, str. 163.
[141] *Isto*, str. 165.

svemu tome Ljubav za sebe priprema mjesto, da kroz navedeno zasvira glazba Ljubavi.[142] Njezin poziv da svoje naravne ljubavi pretvorimo u milosrdnu ljubav uvijek je prisutna. Svi smo mi pozvani na podnošenje drugoga i od drugoga, ali isto tako i na praštanje koje nas može dovesti do stvaranja milosrdne ljubavi prema drugima, tj. dopuštanja Bogu da djeluje u nama i po nama.[143] „...ne pod uvjetom da koji je Bog proizvoljno postavio, nego pod uvjetom koji je nužno prisutan u karakteru Neba: tamo ne može doći ništa što ne može postati nebeskim. `Tijelo i krv`, puka narav, ne može baštiniti to Kraljevstvo. Čovjek može uzići na Nebo, ″oblikovan u njemu samo zato što je Krist, koji je umro i uzašao na nebo, `oblikovan u njemu`…Samo one u koje je ušla ljubav sama uzići će do Ljubavi same"[144]

Naravne se ljubavi tako mogu nadati vječnosti samo ako su dopustile da budu prenesene u vječnosti milosrdne ljubavi, ako su dopustile da taj proces započne na zemlji kroz umiranje sebi i egoizmima.[145] Primjer snage naravne ljubavi koja se nada vječnosti Lewis tumači ponizno, kroz odgovor na pitanje hoćemo li poznavati naše bližnje u Nebu. Sa strahom i čežnjom za voljenom suprugom koju je izgubio[146], ponizno naglašava kako prvotni cilj kršćanskog života nikako nije ponovno spajanje s voljenim osobama u Nebu, koliko god to grubo zvučalo.

''Trenutci u mojemu životu kada je moja vjera bila doista jaka bili su samo oni trenutci kada je Bog sam bio središte mojih misli. Vjerujući u njega, mogao sam vjerovati i u Nebo kao logičnu posljedicu. Ali obrnuti proces – vjerovanje najprije u ponovni susret s voljenom osobom, a onda, zbog toga susreta, vjerovati u Nebo i, konačno, zbog Neba vjerovati u Boga – e, to neće ići!''[147]

Nebo za koje smo stvoreni pruža nam, ne zemaljsku, nego nebesku utjehu da smo stvoreni za vječnost, za zajedništvo s Bogom iz kojeg možemo misliti i susrete s našim voljenima. Naši zemaljski ljubljeni, kroz naravne ljubavi, probudili su tu ljubav i Lewis jasno navodi: „Mi smo stvoreni za Boga. Neki zemaljski ljubljeni pobudio je našu ljubav samo time što je u nekomu pogledu bio sličan njemu, samo time što je bio očitovanje njegove ljepote, ljubaznosti, mudrosti ili dobrote. Ne radi se o tome da smo ih ljubili previše, nego da nismo posve dobro razumjeli što smo to ljubili. Od nas se

---

[142] Usp. F. HADJADJ, *Raj na vratim, Ogled o radosti koja uznemiruje,* KS, Zagreb, 2015., str. 388.-395. Hadjadj ovu preobrazbu naravnog opisuje kroz elemente nove fizike, kada će ono fizičko, biti u funkciji estetskog sjaja bića.
[143] Usp. C.S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 167
[144] *Isto*, str. 168.
[145] Usp. *isto*, str. 168.
[146] Usp, C. DURIEZ, *C.S. Lewis. Biografija prijateljstva*, KS, Zagreb, 2016., str. 255.
[147] C.S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 170.

neće tražiti da se okrenemo od njih, tako dragih i bliskih, nekome Strancu. Kada ugledamo Božje lice, znat ćemo da smo ga oduvijek poznavali. On je bio sudionik u svim našim zemaljskim doživljajima nevine ljubavi, on je bio njihov tvorac, on ih je održavao i iz trenutka u trenutak pokretao u nama. Sve ono što je u njima bila istinska ljubav bilo je, čak i ovdje na zemlji, daleko više njegovo nego naše, a naše je bilo samo zato što je bilo njegovo.''[148]

Na nebu neće biti muke da se okrenemo od naših zemaljskih ljubljenih, jer ćemo biti okrenuti prema Bogu, od stvorenja prema stvoritelju te ćemo na taj način ljubeći njega, ljubiti i njih uvijek više nego što ih ljubimo.

„Tada smo primorani pokušavati vjerovati, što još ne možemo osjećati, da je Bog naš istinski Ljubljeni.“[149] Takva ljubav, koja od nas traži preobrazbu naših ljubavi i okretanje k Bogu te ispunjenost Njime, nije laka. Lewis navodi kako lakoću toj ljubavi daruje Bog sam: „Je li lako ljubiti Boga? Pita jedan stari autor. `Lako je`, odgovara on, ″onima koji to čine″. U riječi karitas/milosrdna ljubav uključio sam dvije milosti. Ali Bog može dati i treću. On u čovjeku može probuditi, prema sebi, nadnaravnu zahvalnu ljubav. Od svih darova ovaj treba najviše željeti. U njoj, a ne u našim naravnim ljubavima, čak ne ni u etici, nalazi se istinsko središte svega ljudskog i anđeoskog života. S njome je sve moguće.“[150]

Promišljanja o milosrdnoj ljubavi, koja smo započeli konstatacijom kako naravne ljubavi nisu dovoljne samima sebi, protumačili smo kroz potrebu istih za kristološkom preobrazbom da bi mogle biti dionice nebeske Ljubavi. Bog u nama probuđuje zahvalnu ljubav prema Njemu i toj ljubavi trebamo najviše željeti i za nju moliti.

---

[148] *Isto*, str. 171. Na ovom mjestu gdje Lewis, krenuvši od tragičnog iskustva gubljenja žene, naglašava pouzdanje u Ljubav koja će nas opet zbližiti s bližnjima, možemo nadodati misli Fabrice Hadjadja o tijelima supružnika. „Posebno razmišljam o tijelima supružnika: Kako da toliko zagrljaju ne ostave brazdu, potpis jedne osobe u drugoj, pa kako ne bi izabrani, gledajući već izdaleka, bolje nego da čitaju gravuru na zlatnome prstenu, prepoznavali svoje, kao da bi im na licu bio otisak njihova lica. U: F. HADJADJ, *Raj na vratim, Ogled o radosti koja uznemiruje,* str. 386.

[149] C.S. LEWIS, *Četiri ljubavi*, str. 172.

[150] *Isto*, str. 172.-173.

1.6. Lewisovo poimanje ljubavi kao temelj za restauraciju iste u suvremenom svijetu

Lewisova promišljanja četiri ljubavi temelj su na kojem možemo restaurirati današnje poimanje fenomena ljubavi koji je u mnogome izložen interpretacijama koje izvor ljubavi vide samo u osjećajima koji su produkt bioloških čimbenika, a ne u Bogu koji jest ljubav i koji stvara iz ljubavi. Svako stvorenje u kršćanskom poimanju ljubavi ima svoju svrhu i sve stvoreno govori o Božjoj ljubavi. Priroda je stalni izvor divljenja i strahopoštovanja u kojoj sva stvorenja pjevaju himan svog postojanja, a čovjek se uči prepoznavati vlastitu povezanost s drugim stvorenjima.[151] Već je Toma Akvinski primijetio da mnogostrukost bića i raznolikost u prirodi te različite vrste ljubavi potječu od Stvoriteljevog nauma, koji je htio da ono što jednom stvoru nedostaje da predstavi Božju dobrotu, drugi stvor nadoknadi.[152] Saznanje da nijedan stvor niti priroda ne mogu u cijelosti iskazati Božju dobrotu, upućuje nas na ovisnost jednih o drugima, na to da se stvorenja međusobno nadopunjuju i služe jedni drugima. Tako na primjer ljubav prema prirodi i svemu stvorenom potiče u nama ekološke kreposti i dužnost brige za dom koji nam je zajednički s ostalim stvorenjima, a sve stvorenje[153] smo po vjeri u uskrsnuće dužni gledati kao ono kojem nosimo uskrsnu radost preobrazbe i novog života u Kristu. U kontekstu ljubavi za zajednički dom pojašnjena je ljubav prema domovini te ljubav privrženost koje da bi ostale istinske ljubavi trebaju priznavati slobodu drugoga koji ljubi svoju domovinu, prijatelje, obitelj, životinje i td. Jednako tako ljubav prijateljstvo mora paziti da prijateljujući s onima koje smo izabrali za prijatelje ne postanemo ravnodušni prema ostalim ljudima. Eros je potrebit preobrazbe i prestanka diviniziranja venere na način da se zaljubljeni zatvore u sebe i zaborave metafizičku otvorenost i zahtjeve Boga i čovjeka koji su pred njima. On koji je najsličniji Božjoj ljubavi, mora imati svjest kako ne može postojati bez iste. U milosrdnoj ljubavi najviše su povezane sve ostale ljubavi i poziv da svoje naravne ljubavi preobrazimo Božjom ljubavlju kada dopuštamo da Bog djeluje u nama i po nama. Lewis kod svake ljubavi opisuje ono po čemu je ista slična Božjoj ljubavi, ali i ono po čemu svaka naravna ljubav može prestati biti ljubav. To su različite vrste egoizama koje nam ne dopuštaju da proces preobrazbe naših naravnih ljubavi započne ovdje na zemlji i da Bog već ovdje u nama probudi

[151] Usp. PAPA FRANJO, *Laudato si'*, *Enciklika o brizi za zajednički dom,* br. 68.
[152] *Isto*. br. 68.
[153] Usp. F. HADJADJ, *Uskrsnuće upute za uporabu,* Verbum, Split, 2017., str. 153.-163.

zahvalnu ljubav prema njemu. Lewisova promišljanja ljubavi pomažu nam pročistiti i jasnije tumačiti kršćansku sliku ljubavi pomoću koje možemo kristološkom požrtvovnom ljubavlju restaurirati egoistično poimanje ljubavi u suvremenom svijetu.

2. Lewisovo poimanje boli

Problem boli pokušat ćemo slijedeći Lewisove misli sagledati u kontekstu Božje svemoći i dobrote te čovjekove zloće i pada. Otvorit će se novi problem postojanja pakla, odbačenosti i vječnog ništavila, ali i nada koja nam kazuje kako je čovjek biće stvoreno za nebo u kojem će osim njega udioništvo u kozmičkoj proslavi Boga imati i svo stvorenje.

2.1. Problem boli u kontekstu Božje svemoći i dobrote

Promišljanja boli Lewis započinje konstatirajući kako postojanje Boga nije moguće dokazivati iz prirode, postojanja svemira i života za kojeg čak navodi da ga nije bilo, a i da mnogo puta kod svih stvorenja, posebno kod čovjeka obdarenog razumom, nije ono što bi trebao biti: „Kod nižih oblika života, ovaj proces za nužnu posljedicu ima samo smrt, ali u višim oblicima pojavljuje se nova kvaliteta koju nazivamo svijest, a posljedica toga jest bol. Stvorenja uzrokuju bol već samim svojim rođenjem, žive zadajući bol drugima i umiru uglavnom u boli.“[154] Čitava povijest obilježena je zločinima, ratovima, bolešću i raznim zlima, svim navedenim što nanosi bol čovjeku. Razum i domišljatost čovjeka umjesto da otklone bol, smišljaju načine kako nanositi uvijek veću bol. Civilizacijski napredujemo, no u svakom uređenom društvu do kraja civilizacije postoji bol pa je legitimno pitati se čemu uopće život i kako je moguće postojanje ičega pripisati djelovanju dobrog i mudrog Stvoritelja.[155] Slika svemira koju nam daje spoznajno iskustvo, od prethistorijskih ljudi do nas danas, nije mogla biti osnova za postojanje Boga i religije. „Jednako tako, čovjek je u svim vremenima

[154] C.S. LEWIS, *Problem boli,* Verbum, Split, 2015., str. 12.
[155] Usp. *isto,* str. 13.

nesumnjivo morao biti svjestan činjenice postojanja boli i kratkotrajnosti ljudskoga života.“[156] Problem boli koji je prisutan u svim vremenima Lewis želi smjestiti u okvir promišljanja o podrijetlu religije. Religija prema Lewisu ima tri sastavna elementa iz kojih možemo promišljati njezino podrijetlo, a to su: doživljaj Numinoznog, moral te izjednačavanje ova dva elementa kada Numinozno postaje čuvar ćudoređa koje obvezuje.[157] Potrebno je ukratko pojasniti sva tri elementa te četvrti element koji je novost kršćanstva. Numinozno je ono što kod ljudi pobuđuje posebnu vrstu straha, strave ili sablasnosti, taj osjećaj možemo zvati strahopoštovanje, a nemoguće ga je opisati jer se za strah pred opasnostima i za strahopoštovanje pred Numinoznim koriste isti pojmovi.[158] Numinozno strahopoštovanje staro je koliko i čovječanstvo, ne iščezava iz ljudskog duha porastom znanja i razvojem znanosti, nije puka izmišljotina niti naravni strah. „Kada čovjek s fizičkog straha prelazi na prepast i strahopoštovanje, on izvodi pravi skok i postaje svjestan nečega što ne može biti zadano, kao što je opasnost zadana, fizičkim činjenicama i iz njih izvedenim logičkim zaključcima.“[159] Osjećaj strahopoštovanja pripada drugoj dimenziji, ne onoj kojoj pripada strah i činjenični opis nijednog čovjekovog okruženja ne može izraziti ono što je jezivo ili Numinozno, ono traži oštar zaokret u ljudskom duhu prema onom istinski nadnaravnim, a taj zaokret Lewis naziva otkrivenjem.[160] Drugi element religije jest moral i moramo konstatirati kako sva ljudska bića kroz povijest priznaju neku vrstu morala. Ovo iskustvo odobravanja nekih postupaka slično je osjećaju strahopoštovanja jer nije logički izvedivo iz ljudskog okruženja i fizičkog iskustva čovjeka.[161] Moralno iskustvo i iskustvo Numinoznog mogu postojati kroz povijest, a da se međusobno ne dodiruju. Treća faza religijskog razvoja nastupa kad se moralno iskustvo i iskustvo Numinoznog izjednače i Numinozno zahtjeva čudoređe u odnosu na sebe.[162] „Od svih skokova što ih je čovječanstvo učinilo u svojoj religijskoj povijesti ovaj nas sigurno najviše iznenađuje. Nije ni neprirodno što su ovaj skok odbili učiniti mnogi dijelovi ljudske vrste; ne-moralne religije i ne-religijska čudoređa postojali su u prošlosti, a postoje i danas.“[163]

---

[156] *Isto,* str. 14.
[157] Usp. *isto*, str. 15.-22.
[158] Usp. R.OTTO, *Sveto. O iracionalnom u ideji božanskog i njezinu odnosu spram racionalnoga*, Scarabeus-naklada, Zagreb, 2006. Lewis se poziva na Rudolfa Otta i njegovo tumačenje Numinoznog.
[159] C.S. LEWIS, *Problem boli*, Verbum, Split, 2015., str. 19.
[160] Usp. *isto*, str. 20.
[161] *Isto*. str. 20. Na ovom mjestu Lewis kritizira Freuda koji moralno iskustvo utemeljuje na predhistorijskom ubojstvu oca. Ako je ubojstvo oca i prouzročilo osjećaj krivnje to je bilo zato što su ljudi osjećali da takvo što ne smiju činiti. Da nisu unaprijed osjećali tada ne bi došlo do osjećaja krivnje.
[162] Usp. *isto*, str. 22.
[163] *Isto*, str. 22.

Narodi koji su učinili ovaj skok lišeni su opasnosti postati robovima nemorala i barbarstva, klanjati se božanstvima koja ne mare za moral te su lišeni samodopadnog moraliziranja. Izjednačavanje morala i Numinoznog je korak poboljšanju čovječanstva, za Lewisa on je otkrivenje i po njemu su svi narodi blagoslovljeni po Abrahamu i židovima koji su prepoznali prisutnost pravednog Gospodina koji ljubi pravednost.[164] Četvrti element je povijesni događaj. „Među onim Židovima rodio se čovjek koji je tvrdio da je sin ili 'jedno s' Onim nečim strašnim što poput duha opsjeda prirodu i istodobno daje moral i zakon ljudima.“[165]

Prihvatimo li utjelovljenje i uskrsnuće to nas dovodi do promjene u odnosima prema Bogu i prema pitanju boli koje postavljamo, jer kršćanstvo nije zaključak filozofske rasprave nego svoj početak ima u objavi. Lewis navodi kako: „Ono nije sustav u koji moramo uklopiti škakljivu činjenicu boli; ono je, samo po sebi, jedna od onih škakljiih činjenica koje moramo uklopiti u svaki sustav koji gradimo. Ono u određenom smislu stvara problem boli prije nego što ga riješava, jer bol ne bi bila nikakav problem da, uz naš svakodnevni život ispunjen bolima, nismo primili i nešto što smatramo sigurnim jamstvom da je konačna stvarnost pravedna i da nas ljubi.“[166]

Čovjek se može zatvoriti pred Numinoznim, može moral smatrati tlapnjom i može ne pristati na poistovjećivanje Numinoznoga s pravednim, no utjelovljenje ne može olako odbaciti, ono nije priča koju bi ljudski razum mogao izmisliti i time otkloniti problem boli, ono nas vodi dublje suočiti se s navedenim problemom.[167] „Kada bi iz same srži stvarnosti do nas doprla bilo kakva poruka, u njoj bismo nesumnjivo pronašli upravo tu neočekivanost, tu tvrdoglavu, dramatičnu zakučenost punu zavoja i obrata koju nalazimo u kršćanskoj vjeri. Tu se krije dodir ruke[168] majstora umjetnika - grub, muški okus stvarnosti koju nismo stvorili mi, niti je ona tu radi nas, već nas uvijek iznova udara po glavi.“[169] Lewis navodi kako problem boli nije zatvoren objavom nego vjera u Božju objavu i utjelovljenje postaje novi kontekst iz kojeg moramo promatrati bol. To

---

[164] Usp. *isto*, str. 23.
[165] *Isto*, str. 23.
[166] *Isto*, str. 24.
[167] Usp. *isto*, str. 25.
[168] Usp. H.U. von BALTHASAR, *Pojašnjenja*, KS, Zagreb, 2005., str., 11.-20. Balthasar slično kreće od Božje pružene ruke i prihvaćanja dara, u kojem je Božja objava uvijek ona koja prethodi čovjekovom traganju i mišljenju Boga i stvarnosti. Novost kršćanstva jest Bog koji postaje čovjekom i to nam mora biti polazište za promišljanje stvarnosti. Lewis to jednako navodi kroz četvrti element religije, a to je novina utjelovljenja Boga u kršćanstvu.
[169] C.S. LEWIS, *Problem boli*, str. 25.-26.

je kontekst osobnog Boga koji postaje čovjekom i utjelovljuje se te iz tog konteksta možemo dalje promatrati problem boli u donosu na Božju svemoć i dobrotu. Božja svemoć upitna je ukoliko promatramo nesreću stvorenja i želju Boga stvoriti stvorenja sretnima.[170] Potrebno je protumačiti pojmove dobrota i svemoć, koja se misli kao moć učiniti sve misleći bilo što ili apsolutnu mogućnost. Božja svemoć se na ovom mjestu mora misliti kao sposobnost učiniti sve što je u svojoj biti moguće, Lewis to navodi riječima: „Njegova Svemoć znači da je on sposoban učiniti sve što je u svojoj biti moguće, ne ono što je u svojoj biti nemoguće. Bogu možete pripisati čuda no ne možete mu pripisati bezumnost. To, međutim, ne znači da je njegova moć ograničena... Bog ne može provesti dvije alternative koje se međusobno isključuju, kao što to ne može ni najmoćnije od njegovih stvorenja; ne zato što se nešto ispriječilo njegovoj moći, nego zato što bezumnost ostaje bezumnost čak i kada je posrijedi Bog.“[171]

Pogreška je ovdje u ljudskoj logici. Jednako kao što je i pogrešno misliti prirodu i njezine zakone kao argument protiv Božje dobrote i moći. Stvorenje kao takvo jest dobro jer njegova drugotnost nije nešto negativno nego je utemeljena na presvetom Trojstvu.[172] Stvorenje je slobodno i samosvjesno te kao takvo omogućuje nam spoznaju samih sebe jer je spoznaja uvijek susret s drugim u kojem postajem svjestan sebe i drugoga. Ona se događa uvijek u nekom prostoru i vremenu u nekoj sredini u kojoj postoje objekti bez kojih ne bismo mogli misliti ili osjećati. „Da bi ljudsko društvo moglo postojati, mora postojati upravo ono što imamo – nešto neutralno, nešto što nisi ni ti ni ja, čime se obojica možemo koristiti tako da jedan drugome šaljemo znakove.“[173] Materija prema tome služi kao neutralno područje susreta, ona mora posjedovati vlastitu i nepromjenjivu prirodu, jer svijet koji bi udovoljavao svakom hiru i želji onemogućavao bi slobodno djelovanje i spoznaju u kojoj ne bismo bili svjesni je li sve što postoji samo plod naše misli ili stvarno postoji neovisno o nama.[174] Iz ne promjenjivosti materije koju smo ustvrdili misliti je kako ona ne može biti usklađena sa željama svakog čovjeka, pa niti jednako korisna za materiju koju čovjek naziva svojim tijelom. Lewis se pita o neizbježnosti zla u obliku boli te navodi kako bi čak i u savršenom svijetu postojala potreba za znakovima opasnosti prema boli, jer vatra na

[170] Usp. *isto*, str. 27.
[171] *Isto*, str. 29.
[172] Usp. *isto*, str. 30.
[173] *Isto*, str. 32.
[174] Usp. *isto*, str. 33.

određenoj udaljenosti grije, a na određenoj opeče čovjeka.[175] Zlo koje nanosi bol ovisi o njegovoj jačini. Materija od koje je sazdan svemir nije raspoređena tako da jednako u svakom trenutku ugodi svakom čovjeku. Ljudska sloboda je ta koja iskorištava nepromjenjivu prirodu materije te ju okreće na zlo. Možda možemo zamisliti svijet u kojem Bog u svakom trenutku može ispraviti zlouporabu slobode, npr. da bi nož kojem želimo ubiti čovjeka postao mekan poput trave, no tada bi svaki nevaljali postupak bio nemoguć, a slobodna volja ništavna, čak bi bile nemoguće i grešne misli jer bi moždane tvari koje koristimo odbile izvršiti svoju zadaću.[176] Božje stvaranje trebamo misliti kao jedinstven čin koji se samo nama čini mnoštvom bića neovisnih jednih o drugima, a svijet u kojem živimo nije najbolji moguć, ali je jedini moguć. Božja sloboda promatrana kao mogućnost stvaranja drugačijeg svijeta jest poimanje iste kao odluke između dvaju alternativa. Njegova sloboda sadržana je u činjenici da nikakav uzrok izvan samog Boga ne stvara stvorenje i da ga ništa izvana ne spriječava u stvaranju.[177]

Polazeći od Božje dobrote tu dobrotu i postojanje trpljenja pokušat ćemo shvatiti i kao nešto što ne proturječi jedno drugome. Naći ćemo se pred dilemom je li ono što je dobro za Boga dobro i čovjeku i obrnuto. Ukoliko se u prosuđivanju Božje prosuđivanje razlikuje od našega o Bogu ne bismo znali ništa i na takvom poimanju Božjih kvaliteta ne bismo mogli graditi odnos prema Bogu. Dilema o Božjoj i ljudskoj dobroti za Lewisa je ovdje komparacija gdje ljudsku dobrotu kompariramo s mnogo većom i neizmjernom božjom dobrotom.[178] Svijest o neizmjernosti te dobrote početak je čovjekova obraćenja koje počinje osjećajem krivnje i nedoraslosti. Lewis navodi: „Nakon što jednom postanete svjesni da se Božja etika u mnogome razlikuje od vaše, neće te, zapravo ni malo dvojiti da je promjena koja se od vas traži usmjerena prema onome što već sada smatrate boljim. Božanska dobrota razlikuje se od naše, ali ovdje se ne radi o pukoj različitosti: Božanska dobrota razlikuje se od naše ne kao što se bijelo razlikuje od crnoga, već kao što se savršen krug razlikuje od djetetova prvog crteža kotača. Ali kada dijete nauči crtati, znat će da je krug što ga je tada nacrtalo upravo ono što je pokušavalo nacrtati od početka.“[179] Lewis nadalje kod poimanja Božje dobrote navodi ono što smo protumačili promišljajući milosrdnu ljubav, to je druge vidjeti sretnima na određen način, a ne naprosto sretnima i zadovoljnima onako kako njima odgovara.

[175] Usp. *Isto*, str. 34.
[176] Usp. *isto*, str. 35.
[177] Usp. *isto*, str. 37.
[178] Usp. *isto*, str. 40.
[179] *Isto*, str. 41.

Ovdje bi se Božja dobrota shvatila kao puko ispunjavanje ljudskih želja, a Bog ne bi bio naš otac nego djedica koji ispunjava svaku želju i na kraju dana završava mislima „Svima je bilo lijepo“.[180] Ljubav bi bila poistovjećena s ljubaznošću kojoj ne bi bilo važno kakav je njezin objekt, je li dobar ili zao, nego bi nam bilo stalo do sreće pod bilo kojim uvjetima. Lewis navodi: „Ako je Bog Ljubav, tada je on, po definiciji, nešto više od puke ljubaznosti. Po svemu onome što znamo iz starih zapisa, iako nas je često karao i osuđivao, Bog nas, po svemu sudeći nikad nije prezirao. Bog nam je dao nepodnošljiv kompliment tako što nas je uzljubio, u najdubljemu, najtragičnijemu, najneumoljivijemu značenju koje možemo dati ovomu izrazu.“[181] Kako smo već naveli pomoću analogija iz različitih vrsta ljubavi između stvorenja možemo dokučiti kakva je Božja ljubav prema čovjeku koja teži savršenstvu ljudske naravi. To je analogija Božje ljubavi prema nama kao očeve ljubavi prema sinu za koju Lewis navodi da imamo idealnu sliku ljubavi Oca i Sina.[182] Ova analogija računa s jedne strane s autoritativnom, a s druge strane s poslušnom ljubavlju. Druga analogija jest ljubav muškarca i žene, zaručnika i zaručnice, a istina koja se u njoj želi istaknuti jest da Ljubav, po svojoj naravi iziskuje savršenost ljubljenoga bića.[183] Božja ljubav jest prema Lewisu: „Ljubav koja je stvorila svjetove, postojana kao što je postojana ljubav umjetnika prema svojemu djelu, despotska kao što je despotska čovjekova ljubav prema psu, brižna i dostojna poštovanja poput očeve ljubavi prema djetetu, ljubomorna, nesmiljena i zahtjevna poput ljubavi između muškarca i žene.“[184]

Problem kako pomiriti ljudsko trpljenje s postojanjem Boga koji nas ljubi na način kako smo naveli ostat će nerješiv dok budemo trivijalizirali ljubav i dok budemo na svijet gledali s čovjekom u središtu kao da Bog postoji poradi čovjeka. Utjelovljenje i Kalvarija primjer su savršena samožrtvovanja, no otvara se pitanje kakav je Bog u sebi, znajući da u njemu ne postoji potreba za ljudskom ljubavlju. Lewis ovdje promišlja Božju dobrotu, navodi kako je Bog sama Dobrota koja se daruje iz ljubavi prema stvorenju, Bog je u sebi učinio žudnju za stvorenjem: „Ako On, koji u sebi ne može ni u čemu oskudijevati, odluči da smo mu potrebni, to je zato što je nama potrebno da nas

[180] Usp. *isto*, str. 42., te Kateřina Lachmanová koja izvrsno i zanimljivo navodi načine karikiranja Boga kao: „Bog djedica“, „Bog pomoćnik“, „Bog kao wellness centar“, „Simpatični Bog“ i druge karikature Boga koje su nekompatibilne s kršćanskim poimanjem Boga i njegove dobrote i ljubavi, u: K. LACHMANOVÁ, *Karikakture Boga. Istina o tome kakav Bog nije*, Verbum, Split, 2018.
[181] C.S.LEWIS, *Problem boli*, str. 44.
[182] Usp. *isto*, str. 48.
[183] Usp. *isto*, str. 49.
[184] *Isto*, str. 50.

Bog treba. Prije i nakon svakog odnosa između Boga i čovjeka, o kojem nam kršćanstvo govori, zjapi bezdan božanskog čina čista darivanja - odabir čovjeka i njegova preobrazba iz nebića u Božjeg miljenika te, stoga (u stanovitu smislu) bića potrebna Bogu i željkovana od Boga, iako On, osim toga čina, ne potrebuje i ne želi ništa, jer od vječnosti ima, i jest, sama dobrota. A učinio je to radi nas. Dobro je za nas da upoznamo ljubav najboljeg objekta ljubavi, samoga Boga.“[185] Naša inicijativa tako je uvijek odaziv na Božji poziv u darivanju, a naša uloga je uloga primanja, kao što žena prima ljubav muškarca.[186] Stvorenja su stvorena za mjesto koje je Stvoritelj za njih namijenio te prema svojoj naravi teže savršenoj Dobroti: „On nas poziva prema razmatranju Božjeg nutarnjeg života, na sudjelovanje kao stvorenja, u božanskim atributima, što nadilazi naše sadašnje želje. Pozvani smo da se obučemo u Krista, da postanemo slični Bogu“[187] Bog je jedino dobro svakog stvorenja, a stvorenja pronalaze vlastita dobra u Božjem planu koji odgovara njihovim prirodama. Lewisova promišljanja Božje dobrote, koja mu služe kao uvod o problemu boli, zaključuje riječima o Božjoj dobroti prema stvorenju: „Bog nam daruje ono što ima, ne ono što nema: daje nam sreću koja postoji, ne sreću koja ne postoji. Biti Bog - biti sličan Bogu i imati udjela u njegovoj dobroti odazivajući se kao stvorenje njegovu pozivu - biti nedostojan - to su jedine tri alternative. Ne naučimo li jesti jedinu hranu koju svemir uzgaja - jedinu hranu koju bilo koji mogući svemir može ikad uzgajati-neizbježno ćemo skapavati od gladi u vječnosti.“[188]

2.2. Ljudska zloća, pad i bol

Ljubav kako smo ju opisali u predhodnim mislima prouzročuje bol pod pretpostavkom da se čovjek mora promijeniti da bi bio dostojan Božje ljubavi. Dar slobodne volje čovjek je iskoristio tako da se iskvario i kao takav zaslužuje Božji gnjev. Da bi se ljudi obratili kršćanstvo danas prvo mora progovoriti o tome da su potrebni obraćenje: „Ono je ljudima koji su znali da su nasmrt bolesni donijelo vrijest o mogućemu ozdravljenju. Otada se sve promijenilo. Kršćanstvo je danas primorano

[185] *Isto*, str. 55.
[186] U ovom kontekstu muškog i ženskog principa u ljubavi Balthasar donosi misao u ulozi žena u Crkvi te o samom odnosu Krista i Crkve, u: H.U. von BALTHASAR, *Pojašnjenja,* KS, 2005., str. 61.-79.
[187] C.S. LEWIS, *Problem boli*, str. 58.
[188] *Isto,* str. 59. Lewis smjera misao prema euharistiji, prema sakramentu gdje se Bog daruje blagovati da bi čovjek imao udio u Božanskom vječnom životu.

propovijedati dijagnozu – lošu vijest – prije no što itko zaželi čuti koji lijek nudi.“[189] Lewis navodi kako je problem u tome da smo ljubav izjednačili s ljubaznošću i tu vrjednotu pripisali smo sebi samima, bez da smo sposobni podnijeti žrtvu za bližnjega te u tome da smo sve vezano uz bol tumačili psihoanalitičkim teorijama koje osjećaj stida smatraju opasnim i štetnim za čovjeka.[190] Ključna važnost je ponovno vratiti svijest o stvarnosti grijeha te revalorizirati stid kao štit ljudskog duha. Lewis navodi: „Kada se ljudi trude biti kršćanima, a nisu svjesni stavrnosti grijeha, to nužno dovodi do srdžbe protiv Boga koji je uvijek na neki neobjašnjiv način srdit na ljude.“[191] Kada se ljudi osjete grešnima i krivima tada iščezavaju hule protiv Boga, a pojavljuje se svijest o odvratnosti našeg karaktera. „Kada samo kažemo da smo iskvareni, Božja srdžba čini nam se barbarskom dogmom; čim, međutim, shvatimo da smo iskvareni, doima nam se neizbježnom, neminovnom posljedicom Božje dobrote.“[192]

U stanju iskvarenosti uspoređujemo se s drugim ljudima i nismo sposobni objektivno sagledati stvari, pa je naše priznanje iskvarenosti lažno i licemjerno te smo u tom stanju skloni naše poroke smatrati odvojivima od nas. Također, sposobni smo ih pripisivati nepravednom društvu i kolektivnoj krivnji. Lewis smatra kako svijest o individualnoj krivnji treba prethoditi svijesti o kolektivnoj krivnji.[193] Možemo navesti primjere mnogih zlih čina današnjeg vremena koji se ne smatraju grijesima, nego se smatraju posljedicom društvenih okolnosti. Pojedinci prestaju biti krivi i za najteže zločine. Jednako tako iluzija je da vrijeme briše svaki grijeh, ono ne poništava počinjeni grijeh, niti uklanja krivnju. „Grijeh ne pere vrijeme - peru ga pokajanje i Kristova Krv; ako smo okajali grijehe iz svoje mladosti, morali bismo znati kolika je cijena plaćena za naš oprost, i biti ponizni.“[194]

Za Boga su sva vremena vječna sadašnjost pa se spasenje ne sastoji u brisanju vječnih trenutaka grijeha, već usavršenoj čovječnosti koja u vječnosti osjeća stid i pruža priliku Božjem milosrđu. Sredina također ne opravdava grijehe jer ono što u svojim izoliranim sredinama smatramo „normalnim“ u svijetu je nepojmnjivo i nedolično te Lewis smatra kako bismo cijelu ljudsku vrstu trebali smatrati zatvorenom lokalnom sredinom u kojoj

[189] *Isto*, str. 61.
[190] Usp. *isto*, str. 62.
[191] *Isto*, str. 63.
[192] *Isto*, str. 64.
[193] Usp. *isto*, str. 66.
[194] *Isto*, str. 67.

vlada zlo.[195] U toj takvoj sredini postoje oni ljudi koji pokazuju da je moguće drugačije živjeti te takve ljude pronalazimo u svakom vremenu i prostoru. Ti ljudi žive po nekim vanjskim mjerilima koja su od silne važnosti za život unutar svake sredine. Misao da šire društvo s kojim uspoređujemo našu sredinu ne postoji jest krivo te se mi ljudi ne uspoređujemo s anđelima ili pripadnicima neke druge vrste neokaljane istočnim grijehom.[196] Moguće je u međusobni suodnos staviti različite povijesne epohe, no ne trebamo se smatrati moralnijima i ispravnijima od drugih kultura. „Razmislite li o okrutnosti naših pređa, moći će te naslutiti što bi oni mislili o našoj mlakosti, našoj brizi samo za stvari ovoga svijeta i našoj plašljivosti pa prema tome, i što Bog misli o jednome i drugome.“[197] Doba postaju sve okrutnija jer smo vrline sveli na ljubaznost i hedonizam. Misliti o čovjekovoj zloći, navodi Lewis ne može se bez prigovora kako previše moralistički tumačimo kršćanstvo: „Božja svetost nije tek puko moralno savršenstvo – ona je daleko više od toga: zahtjevi koje Bog stavlja pred nas puno su više i nešto sasvim drugo od inzistiranja na mroalnoj dužnosti. (...) Moralni zakon možda postoji zato da ga premašimo; ne mogu ga, međutim, premašiti oni koji nisu najprije priznali opravdanost zahtjeva što ih moralni zakon stavlja pred njih, a zatim, svim svojim snagama, nastojali udovoljiti tim zahtjevima priznajući na kraju, pošteno i otvoreno, da u tome nisu uspjeli.“[198] Uz negaciju zahtjeva Božjeg moralnog zakona, skloni smo odgovornost prebaciti na ljudsku narav okolnosti života i evolucije te neizravno na Stvoritelja.

Misao o čovjekovoj iskvarenosti Lewis završava navodeći kako ne želi govoriti o ljudskoj potpunoj iskvarenosti jer se ona kosi sa zdravom logikom i tada ne bismo bili svjesni te iskvarenosti kada ne bi postojalo dobro u ljudskoj naravi.[199] Osjećaji stida i tuge po sebi bi bili nevaljani kada ne bi proizlazili iz kajanja za grijehe i željeli poboljšanje osobnosti. Poniznost je živjeti u saznanju da smo mi stvorenja čijih se karakternih osobina Bog zacijelo grozi, te i svetci žive u spoznaji vlastite grešnosti.[200] Kako je došlo do iskvarenja ljudske naravi Lewis tumači misleći čovjekov pad. Nauk o padu kazuje nam kako se Bog užasava čovjeka i čovjek se užasava sebe samoga ne zato što ga je takvim stvorio Bog, nego zato što je čovjek sam sebe učinio takvim zlorabeći

[195] Usp. *isto*, str. 68.
[196] Usp. *isto*, str. 70.
[197] *Isto*, str. 71.
[198] *Isto*, str. 72.
[199] Usp. *isto*, str. 73.
[200] Usp. *isto*, str. 74.

svoju slobodnu volju, a prvotna svrha mu je zaštititi nas od krivih teorija o podrijetlu zla – monizma (po kojem je Bog iznad dobra i zla i nema utjecaj na ono što mi kreiramo) i dualizma, po kojem Bog proizvodi dobro, a neka druga sila jednaka Bogu, proizvodi zlo.[201] Kršćanska vjera jest vjera u Božju dobrotu i dobrotu svega stvorenog te dobro slobodne volje koju je Bog darovao čovjeku, a koja je po svojoj naravi uključivala mogućnost zla.[202] Započinjući misao o padu Lewis kazuje kako otklanja misao da bi bilo bolje da Bog nije stvorio svijet te misao da se naukom o padu dokazuje pravedna kazna ljudi zbog grijeha njihovih predaka. Bog je, misli Lewis na čudesan način, mogao otkloniti posljedice prvog grijeha, no tada bi to uključivalo i posljedice svakog drugog grijeha do u beskonačnost i bilo bi to ograničavanje ljudske slobode poput šahista koji igra slobodno po već određenim potezima.[203]

Nakon kritike monizma i dualizma te ograničavanja ljudske slobode, Lewis tumači biblijski tekst. Pripovjest iz knjige Postanka opis je ljudskog neposluha, no kazuje i puno dublje istine: „Stoga ne dvojim da verzija koja ističe magičnu jabuku i povezuje drvo života i drvo spoznaje sadrži dublju i istančaniju istinu od verzije koja o jabuci govori jedino u sklopu čovjekove obaveze poslušnosti Bogu“.[204] Prvotna je tvrdnja kako je čovjek, stvoren od Boga, bio potpuno sretan i dobar, no svojom pobunom postao je onakav kakvim ga danas poznajemo. Znanost naizgled opovrgava ovu tvrdnju, jer znamo kako se evolucijom čovjek uzdizao iz stanja divljaštva i barbarstva. Istina je kako se fizički razvijao evolucijom, no iz toga ne slijedi zaključak kako su ljudi u prošlosti bili sve brutalniji i iskvareniji, a i ne možemo dokazati koliko su bili okrutni, podmukli, razvratni, sebični i td. „Prapovijesni čovjek, zato što je prapovijesni poznat nam je samo po materijalnim predmetima što ih je izrađivao – još točnije, po slučajnu odabiru između trajnih premeta koje je izrađivao.“[205] Prapovjesne ljude ne smijemo uspoređivati s modernim divljacima. Lewis navodi kako su naši prapovijesni pretci došli do svih korisnih civilizacijskih otkrića kao što su recimo jezik, obitelj, pismo, vatra, poljoprivreda, stočarstvo, brodogradnja, poezija, filozofija i dr., ali nisu upoznali sredstva za otklanjanje boli koja mi danas poznajemo. Znanost nam ne može ništa reći o

[201] Usp. *isto*, str. 76.
[202] Na ovom mjestu treba istaknuti problematiku naukao dobru i zlu neovisno o Bogu. Ta misao logički bi bila kriva i vodila bi k misli „Boga prije Boga“ ili hegelijanskoj misli Boga koji je potrebit stvaranja i povijesti da bi sebe usavršio i realizirao, više u: L. PEREYSON, *Ontologija slobode. Zlo i patnja*, Demetra, Zagreb, 2005.
[203] Usp. C.S. LEWIS, *Problem boli*, str. 78.
[204] *Isto*, str. 79.
[205] *Isto*, str. 81.

nauku o padu, a da ne ode na društvenu razinu morala, pa Lewis izvorište nauka o padu traži u dubljoj bezvremenskoj razini.[206] Oslanjajući se na Augustinovu teologiju o padu, Lewis navodi: „Od trenutka kada stvorenje postane svjesno Boga kao Boga, i sebe kao sebe, ono se suočava sa strašnom alternativom: izabrati kao središte svojega života Boga ili sebe sama. Ovaj grijeh počinjaju svakodnevno kako nejaka djeca i neuki seljaci, tako i profinjeni intelektualci, podjednako samotnjaci kao i ljudi koji žive u nekoj društvenoj zajednici; on je pad u životu svakoga pojedinca, u svakomu danu života svakoga od nas, temeljni grijeh u pozadini svih konkretnih grijeha (...) svakoga jutra kada se probudimo pokušavamo položiti dan koji upravo započinje pred Božje noge; prije no što završimo s brijanjem, on postaje naš dan, a Božji udio u njemu doživljavamo kao danak koji moramo platiti iz ´vlastitoga džepa´, kao odbitak vremena koje je trebalo, tako nam se čini, biti ´naše i samo naše´.“[207] Od prvog grijeha, u naravi otpadamo od poslušnosti prema Bogu. Lewis navodi kako je Bog kroz stoljeća usavršavao lik čovjeka kroz evoluciju da bi čovjek bio slika njega samog. Čovjek je postao čovjekom po samosvijesti, objektivizirajući sebe i poznavajući Boga te sposobnošću prosuđivati istinito, lijepo i dobro. Prvom čovjeku ta nova svijest darovana od Boga upravljala je cijelim njegovim organizmom i on je stvoren biti posrednik između Boga i životinja, između onog što mu je darovano evolucijom i onoga što mu je Bog darovao.[208] Iskustva izvanjskog svijeta tom novom sviješću učinila su sve stvoreno bliže čovjeku, no na prvom mjestu mu je bio Bog. „Postojanje, snaga i radost spuštali su se, u savršenu kružnu kretanju, s Boga na čovjeka kao dar i vraćali su se od čovjeka Bogu u obliku poslušne ljubavi i ushićena obožavanja; i upravo u tom smislu, ne u nekom drugom, čovjek je tada bio istinski sin Božji, pralik Kristov koji je savršeno, radosno i s lakoćom svojim umom i svim svojim osjetima iskazivao sinovsku poslušnost koju je naš Gospodin iskazao u svojoj muci na križu.“[209] Koliko je takvih bića Bog stvorio i koliko su dugo bila u rajskom stanju ne znamo, ali znamo da su pali te prestali upravljati živote prema Bogu i svoje užitke shvaćati kao milost. Željeli su nešto što pripada samo njima što ne bi bilo Božje, a to je laž jer sve što posjedujemo nam je darovano od Boga.

---

[206] Usp. *isto*, str. 82.
[207] *Isto*, str. 83.
[208] Usp. *isto*, str. 87.
[209] *Isto*, str. 87.

Lewis ovako definira taj pad: „Ovaj samovoljan čin stvorenja, krajnje pogrešan s obzirom na njegov položaj stvorenoga bića, jedini je grijeh koji je moguće pojmiti kao Pad.“[210] Čovjek se okrenio od Boga prema samome sebi i zapao u samoobožavanje. Nakon pada čovjek ima teškoću podrediti svoju volju Bogu, jer je privržen svojem „ja“. Izgubio je vlast nad organizmom koja mu je bila od Boga darovana te i Bog nakon čovjekove pobune više ne vlada čovjekovim organizmom.[211] „Tako su organi, kojima više nije upravljala čovjekova volja, potpali pod vlast uobičajenih biokemijskih zakona i našli se pod udarom svega onoga što prouzročuje međusobno djelovanje ovih zakona: boli, oronulosti i smrti“ pa Lewis u tom činu vidi početak svake boli, a ona se sastoji u tome da je čovjek tim činom izgubio svoj raniji položaj i svoju specifičnu izvornu narav.[212] Ljudski duh okrenuo se od Boga i postao ohol te zao i zlo mu je postalo potpuno prirodno. To stanje baštinili su kasniji naraštaji i Lewis ističe kako je nastala nova vrsta čovjeka, začeta grijehom, a ne Bogom, te se pita je li Bog mogao zaustaviti ovaj proces pada i odgovara da je mogao pomoću čuda, ali nije htio poništiti slobodu stvorenja, koju možemo iskazati i kroz misao da ako u drugom mjestu svemira postoje druge razumske vrste, ne moramo misliti i da su one pale.[213]

Mi pripadamo vrsti koja je iskvarena, živimo u stanju istočnog grijeha, a Lewis to radikalno kazuje riječima: „Da, istina, ponašamo se kao gamad, ali to je zaista što jesmo gamad. A to svakako nije naša krivnja. Ali činjenica da smo gamad ne samo što nam ne služi kao isprika već nas sramoti i ražalošćuje više od bilo kojeg konkretnog postupka na koji nas ona navodi.“[214] Lewis je sam svjestan kako je temi govora o padu potrebno dodati Pavlov nauk o novom Adamu – Kristu te Anselmov nauk o retribuciji i našoj uključenosti u Krista patnika.

Promišljanja o padu on završava tezom[215] kako je čovjek kao vrsta sam sebe iskvario te da je potrebit iscjeljenja i popravljanja pa dalje u tom kontekstu promatra funkcionalnu zadaću boli u iscjeljenju i popravljanja čovjeka. Nakon što se čovjek iskvario svoju slobodu koristi i kako bi prouzročio bol drugima i ta vrsta boli prouzrokovana ljudskim zlom čini najveći dio same boli. „Razne vrste mučila, bič,

[210] *Isto*, str. 89.
[211] Usp. *isto*, str. 90.- 91.
[212] *Isto*, str. 91.
[213] Usp. *isto*, str. 93.
[214] *Isto*, str. 95.
[215] Usp. *isto*, str. 97.- 98.

zatvor, ropstvo, pušku, bajunetu i bombu izumio je čovje, ne Bog; siromaštvo i prenaporan rad posljedica su čovjekove gramzivosti i glupavosti, ne škrtosti prirode. Pa ipak, ostaje golema količina patnja koje ne možemo pripisati čovjeku“, te u tom kontekstu Lewis se pita zašto Bog dopušta zlo.[216] Kada govorimo o boli moramo razgraničiti dvije vrste boli. Prvo je specifična vrsta osjeta koju prepoznajemo kao bol čak kad nam ona i ne smeta, a drugo je svako fizičko ili psihičko iskustvo prema kojem osjećamo odbojnost što možemo poistovjetiti s patnjom, kušnjom, jadom, nevoljom ili nesrećom. Lewis tematizira bol u drugom navedenom smislu, u svim nazivima i primjerima te ih stavlja pod nazivnik trpljenja. Dobro stvorenja sadržano je kako smo to naveli u prethodnim promišljanjima, u poslušnosti koja počinje na razini iznad razine stvorenja u sinovskoj poslušnosti u presvetom Trojstvu.[217]

Nakon pada problem je kako ponovno biti sposoban na samopredanje i poslušnost. Naše popravljanje i iscjeljenje je samo po sebi bolno jer se moramo odreći sebične volje koju svojatamo. „Ali odricanje od samovoljnosti raspomamljene i nabujale godinama uzurpacije, svojevrsna je smrt“; pa da bismo ponovno oživjeli moramo slomiti tu djetinju volju i umrtviti ju sa sviješću da to moramo činiti svakodnevno.[218] Čovjek ustrajava u samovolji i zlo i grijeh zarobljuju čovjeka da on kao žrtva prestaje biti svjestan istih, oni su maskirano zlo, a bol je očito zlo, ona je nemaskirana i svaki čovjek zna da nije u redu trpjeti bol.[219] Bol prepoznajemo kao zlo i ne možemo ju ignorirati. „Bog nam šapće u našim užitcima, progovara nam u našoj savjesti, ali viče u našoj boli. Ona je njegov megafon kojim budi gluhi svijet.“[220] Navedeni iskaz možemo interpretirati tako da bolne događaje i iskustva promatramo kao one koji se zbivaju kako bi nas upozorili da nešto s nama nije u redu. Budući da Lewis misli bol u kontekstu Božje dobrote i svemoći, bol je na neki način dopustiva i u funkciji čovjekova poboljšanja. Ona je takva da čovjeka potiče na napredak i u njoj je sadržan osjećaj za pravdu tako da želeći bol drugome želimo ga prisiliti da osudi zlo koje čini.

---

[216] Usp. *isto*, str. 99.
[217] Usp. *isto*, str. 101.
[218] Usp. *isto*, str. 102.
[219] Usp. *isto*, str. 103. te u ovom kontekstu možemo misao proširiti mislima Pascala Brucknera o tiraniji kajanja i mazohizmu Zapada u kojem postoji želja za patnjom i boli kao nemaskiranim zlom. Što više patim i trpim bol, na temelju toga mogu tražiti neke beneficije. Taj princip Bruckner naziva principom viktimizacije, svatko se, bilo na individualnom, bilo na kolektivnom planu (spolne, dobne, nacionalne, vjerske skupine) želi učiniti žrtvom. Ako i nismo žrtve te ne trpimo, sam život možemo shvatiti kao trpljenje pa dolazimo do apsurda da možemo ili tužiti svoje roditelje jer su nam darovali život ili optužiti Boga pa i oduzeti si život. Više u: P. BRUCKNER, *Tiranija kajanja. Esej o zapadnjačkome mazohizmu*, Algoritam, Zagreb, 2009.
[220] C.S. LEWIS, *Problem boli*, str. 104.

U ovom kontekstu trebamo oprezno misliti kaznu kao odmazdu za počinjeno zlo i bol koja se nanosi zločincima da ne bismo od želje za pravdom došli do žudnje da mi sami budemo ti koji će nanositi boli. Isto tako prizivajući Božju kaznu ne smijemo pripisivati Bogu pakost nego gledati element dobra u boli koja će za zločinca izroditi svijest da ne živi u skladu sa zakonima svemira. „Bol je, kao Božji megafon, ne sumnjivo užasno oruđe; ona čovjeka može navesti na konačnu pobunu nakon koje kajanje više nije moguće. Ali ona zlu čovjeku pruža jedinu priliku da se popravi. Bol razotkriva stvari; on podiže barjak istine u tvrđavi buntovnikove duše u kojoj se zabarikadirao.“[221] Bol nam razotkriva kako s nama ljudima nije sve u redu, te kako sve što posjedujemo nije naše vlasništvo. Zadovoljstvo osobnim životom za Lewisa je prepreka čovjeku da bi svoje dobro vidio u Bogu, pa sve ono što je manje ugodno koristi da bismo Boga stavili na prvo mjesto. „Ništa nas ne zbunjuje više nego kada vidimo da su se nedaće obrušile na krijeposne bezazlene i čestite ljude – na spretnu i marljivu majku obitelji, na vrijedna i štedljiva sitnog obrtnika, čovjeka koji je cijeli svoj život naporno i pošteno radio nadajući se skromnu udjelu u sreći koju je s pravom očekivao.“[222]

Bog želi svim ljudima veću sreću od zemaljske, želi da ga nauče voljeti i stoga ih pritišće brigama i upozorava na nedostatnost njih samih. Opasnost je u oholosti, pohlepi i smatranju samih sebe pravednim, jer su to prepreke koje nas koče na putu učenja kako voljeti. Mogućnost izbora, posljedica je boli zato što je rajskom čovjeku služenje Bogu činilo užitak, a mi se danas pitamo činimo li nešto radi Boga ili užitka, te nas se može nazvati baštinicima želja koje ignoriraju Božju volju.[223] Odaberemo li zlo to nam zadaje bol, zato što samo odustajanje od našeg ja jest bolno. Lewis ovdje apostrofira razliku etike dužnosti i etike krijeposti. Etika dužnosti vrednuje moralnost čina, ne zato jer nam se nešto sviđa ili u tome uživamo, dok etika krjeposti kaže da što je čovjek krjeposniji to više uživa u krjeposnim djelima.[224] Dilema koja se dalje otvara jest kazuje li nam Bog da nešto učinimo zato što je to ispravno ili je nešto po sebi ispravno zato što je Bog to tako rekao, a odgovor na nju jest da je Božja volja određena njegovom mudrošću koja uvijek prepoznaje ono što je ispravno po sebi.

[221] *Isto*, str. 106.
[222] *Isto*, str. 107.-108.
[223] Usp. *isto*, str. 110.
[224] Usp. *isto*, str. 111.

Sadržaj poslušnosti stvorenja uvijek je nešto što je po sebi ispravno, to je za Lewisa, obrtanje čina pada i povratak prvobitnom stanju. Lewis navodi: „Taj bismo postupak mogli opisati kao test spremnosti stvorenja da se vrati Bogu; stoga su naši oci govorili da nam se nedaće ´šalju da nas iskušaju´“.[225] Ljudska volja je istinski naša kad je u potpunosti Božja.

Bol, kako Lewis navodi, ima didaktičku i pedagošku ulogu uzdrmati lažnu samodostatnost svorenja, u kušnji i žrtvi poučiti stvorenje vlastitoj volji usmjerenoj na dobro (poput oca ili majke koji uče dijete hodati).[226] Odricanje od vlastite volje, žrtvovanje i mučeništvo pripadaju kršćanstvu koje nasljeduje Krista koji je za nas umro na Kalvariji: „Ondje stupanj dobrovoljno prihvaćene Smrti seže do krajnjih granica zamislivoga i nadilazi ih; žrtva ne samo što ostaje bez ikakva prirodnoga oslonca, već biva napuštena od samoga oca komu se žrtvuje, a predaja Bogu se ne koleba, iako je Bog ostavlja.“[227] Lewis ovu teodramu vidi u prirodi u drami posijana zrna te u žrtvovanjima drugih religija, a osebujnost kršćanstva je u tome što zadaću žrtve gleda izvršenom za nas i ne traži usmrćivanje naše naravi, nego da ispravimo pogrešno usmjerenje naše naravi, da budemo opet sinovski poslušni. Cilj nije opravdati bilo koju vrstu boli i trepljenja pred kojom je svaki čovjek na određeni način kukavica, nego reći da patnja, premda po sebi nije ugodna usavršuje. „Prvo, moramo imati neprekidno na umu da je stvarni trenutak boli samo središte nečega što možemo nazvati cijelim sustavom jada koji se širi pomoću straha i sažaljenja. Kakvi god da su korisni učinci ovih iskustava, oni ovise o ovomu središtu; stoga, čak i da bol sama ne posjeduje nikakvu duhovnu vrijednost, a da je strah i sažaljenje posjeduju, bol bi morala postojati kako bi postojalo nešto čega bismo se bojali i što bismo sažaljevali. A da nam strah i sažaljenje pomažu u povratku poslušnosti i milosrđu, u to ne treba ni sumnjati.“[228]

Naglašeno je kako bol sama po sebi nije dobra, ali ona razbija ilizije samodopadnosti i dovodi nas u duhovno stanje u kojem smo svjesni da je naše istinsko dobro u nekom drugom svijetu, da je naše blago jedino Krist, da smo ovisni o Bogu i iz njega crpimo snage za život i stoga nevolje ne mogu prestati sve dok Bog ne vidi da

[225] *Isto*, str. 112.
[226] Usp. *isto*, str. 114.
[227] *Isto*, str. 115. Izvrsne primjere žrtve možemo naći u kršćanskom sebedarju za bližnje, do granica darivanja vlastitog života. Možemo navesti samo jedan primjer Maksimilijana Kolbea, u: Ž. KUSTIĆ, *Dobrovoljac bunkera gladi*, Nadbiskupijski duhovni stol, Zagreb, 1968.
[228] C.S. LEWIS, *Problem boli*, str. 118.

smo se mi ljudi potpuno promjenili.[229] Takvoj boli trebamo realno pristupiti znajući da patnja može osnažiti i pokazati ljepotu ljudskog duha, ali ga može voditi i zlobama i okrutnostima. Zajedno s Lewisom možemo reći: „Upoznao sam ljude koji su poslije višegodišnje patnje postali bolji, ne gori, i uvjerio se da ljudi koji boluju od neizlječive bolesti mogu biti bogati nutarnjom jakošću i krotkošću, iako se to od njih moglo najmanje očekivati.“ [230]

Da bi što bolje pojasnio kršćansko poimanje patnje Lewis u nastavku promišljanja o ljudskoj boli donosi neke zaključke i otvara nove horizonte pitanja boli i trpljenja. Prvo je paradoks žudnje za patnjom, jer nam ljudska logika kaže da patnju trebamo izbjegavati, budući da ona po sebi nije korisna. Lewis naglašava kako je, ono korisno u svakom iskustvu patnje, patnikovo pokoravanje Božjoj volji i sažaljenje i milosrđe promatrača patnje drugih.[231] Činjenica da Bog može zlo okrenuti na dobro ne ispričava i ne opravdava one koji čine zlo: „Nedjela su neizbježna, ali jao onome po kome dolaze; grijesi doista čine da milost obiluje, ali to nam ne smije biti izgovor da ustrajemo u grijehu. Kristovo je razapinjanje najbolji i istodobno najgori događaj u povijesti, ali uloga koju je u njemu odigrao Juda ostaje i dalje jednostavno zla.“[232] Pravo nanijeti bol, učinito zlo bližnjemu te ga čak i ubiti je u isključivoj i krajnjoj nuždi i potrebna je ovlast za učiniti ga, a u svakom drugom slučaju to je kršenje Božjeg plana i dijabolizacija čovjeka. U ovom kontekstu Lewis promišlja i askezu i odricanje te mučenje samoga sebe. To se bitno razlikuje od patnje i nosi u sebi opasnost oholosti, jer se premeće iz sredstva kojim svladavamo buntovnu volju u cilj, gdje patnja postaje sama sebi svrhom. Svladavanje buntovne volje jest cilj patnje, a u ljudskoj naravi je želja za izbjeći patnju, no ne kao bijeg iz svijeta i apatičnosti.

Lewis naglašava kako Isus želi od nas aktivno činjenje dobra i zauzimanje za poboljšanje svijeta koje samo po sebi ne može biti bez patnje.[233] Patnja jest element otkupljenja te neće prestati do konca vremena. Kršćanstvo se ne zavarava lažnim rajem na zemlji u kojem neće biti boli i patnje, jer takva vizija raja bila bi apsurdna za pojedinca, možda bi se iskorjenila glad ili neke bolesti, no život bi i dalje imao uspone i

---

[229] Usp. *isto*, str. 119.
[230] *Isto*, str. 120. i izvrsni primjeri na ovom jestu mogu biti razgovori s onima koji su u teškim patnjama ili na samrtnoj postelji, u: E. KÜBLER-ROSS, *Razgovor s umirućima*, Oko tri ujutro, Zagreb, 1989.
[231] Usp. C.S. LEWIS, *Problem boli*, str. 122.
[232] *Isto*, str. 123.
[233] Usp. *isto*, str. 126.

bolne padove.[234] Jednako tako poslušnost i pokoravanje stvorenja Božjoj volji ne smije se tumačiti politički kao pokoravanje nekoj vlasti ili sustavu, nego samo teološki. Bog nam kroz patnju pokazuje kako nam svijet u kojem živimo ne može pružiti trajnu sreću i sigurnost, jer kada bi to mogao naše srce priklonulo bi se samo ovozemaljskim vrijednostima. U ovozemaljskom životu darovano nam je sjeme radosti užitka i veselja koje možemo doživjeti u najbanalnijim životnim situacijama, te je sve to osvježenje na našem životnom putovanju. „Naš nas Otac osvježuje na našem putovanju u ugodnim krčmama, ali sasvim sigurno nas ne nuka da pomislimo da nam je krčma dom.“[235] Bol koju pojedina osoba trpi u ovozemnom životu jest maksimalna bol, za Lewisa je ona nesumljivo strašna, a pogreška je pridodavati joj boli ostalih ljudi kao da bi ih pojedinac sve trpio. „Bol je jedino zlo koje ne nanosi štetu drugima i ne prenosi se na druge (...) Bol ne iziskuje poništenje. Možda će te morati izliječiti bolest koja ju je prouzročila, ali nakon što jednom prestane, bol postaje jalova dok su svaka neispravljena pogrješka ili neokaljan grijeh izvor novih zabluda i grijeha i tako u nedogled.“[236] Patnja ima koristan učinak na promatrača, a ne izaziva štetne učinke i zlo kojim se Bog koristi da bi proizveo složenije dobro spriječava i onemogućuje umnožavanje zla.[237] Kada patnja rezultira štetnim učincima to je u smjeru da od čovjeka učini buntovnika koji se ne želi pokajati.

Lewis polazi od premise kako neki neće biti otkupljeni, razumski ju obrazlaže i kazuje kako sreća stvorenja u predanju sebe Bogu nije moguća ukoliko to stvorenje samo ne želi.[238] U nama jest želja za spasenjem svih stvorenja, ali i realnost i stvarnost postojanja pakla. „Problem nije tek u tome da Bog neka od svojih stvorenja izručuje konačnoj propasti. To bi bio problem da smo kojim slučajem muhamedanci. Kršćanstvo nas, svjesno kao i uvijek, složenosti stvarnosti, suočava s nečim daleko zamršenijim i nejasnijim – s Bogom koji je uvijek toliko pun milosrđa da postaje čovjekom i umire u mukama kako bi tu konačnu propast odvratio od svojih stvorenja, ali koji unatoč tome, kada taj veličanstveni lijek zakaže, ne želi ili čak ne može spriječiti našu propast koristeći se čistom moći. (...) U tome i jest pravi problem: toliko milosti, a Pakao ipak postoji.“[239] Zlu čovjeku se ne smije dopustiti da bude potpuno zadovoljan samim

[234] Usp. *isto*, str. 127.
[235] *Isto*, str. 128.
[236] *Isto*, str. 128.-129.
[237] Usp. *isto*, str. 130.
[238] Usp. *isto*, str. 132.
[239] *Isto*, str. 133.

sobom, pa se Lewis pita što ako kod takvog čovjeka ne dođe do pokajanja, nego smatra svoj način života u zlu uspješnim i zadovoljavajućim. Milosrđe nam nalaže kako mu moramo pomoći obratiti se, ali što ako on ne želi obraćenje, što će biti s njime u vječnosti, može li on ostati onakav kakav jest? „U stanovitu smislu, i za samo je to biće bolje, pa makar se ono nikad ne priklonilo dobru, da bude svjesno da je promašen čovjek, da je cijeli njegov život jedna golema pogreška. Čak i milost ne može htjeti da takav čovjek nastavi cijelu vječnost živjeti u takvoj sablasnoj iluziji.“[240] Ne možemo tražiti od Boga da oprosti čovjeku bez priznanja i pokajanja. Propast grešnika misli se kao kazna koja mu se dosuđuje te se ne gleda na nju kao na činjenici da je sama kazna u promašenosti njegova života, u nesposobnosti radovati se dobru i biti u zajedništvu s drugima. „Napokon je dobio što je želio – prepušten je u potpunosti sam sebi i primoran je snalaziti se kako se najbolje može. A u sebi nalazi Pakao.“[241]

Problem je što smrt ne shvaćamo kao kraj, nego kao produljenje vremena i vječno trajanje, pa mislimo da grešniku treba dati još jednu šansu. Paklene muke koje grešnik trpi, shvaćamo slikovito, posebno pod utjecajem umjetnosti srednjeg vijeka i slike paklenog ognja. Lewis smatra kak je cilj svih prikaza paklenih muka ukazati na neizrecivu strahotu istih koja se sastoji u uništenju i prestanku postojanja onoga što se uništava. „Ući u nebo znači postati više čovjek nego što ste ikad bili na zemlji, ući u pako znači biti portjeran iz čovještva. Ono što se baca (ili što sama sebe baca) u pakao nije čovjek to su ´ostatci´. Biti potpun čovjek znači posjedovati snažne osjećaje poslušne volji i tu volju prikazati Bogu; biti *bivši čovjek* ili ´prokleti duh´ znači posjedovati volju usredotočenu u potpunosti na sama sebe i strasti koje su potpuno izvan kontrole volje.“[242]

Nebeske kategorije boli i užitka na ovom mjestu nisu jednake zemaljskim. Ući u blaženstvo i uživati u nebu ne može niti jedan čovjek dok zna da je bilo tko lišen nebeske radosti i nalazi se u paklu, što sačinjava problem mišljenja raja i pakla kao dvije paralelne stvarnosti, a ne kao o paklenom ognju kao kraju priče, jer ne možemo reći da stalnost paklenog ognja podrazumjeva beskonačno dugo trajanje.[243]

---

[240] *Isto*, str. 135.
[241] *Isto*, str. 137.
[242] *Isto*, str. 139.
[243] Usp. *isto*, str. 140.

„O raju znamo daleko više nego o paklu zato što je raj čovjekov dom te stoga sadrži sve šro proslavljen ljudski život obuhvaća: pakao, međutim, nije načinjen za ljude. Pakao ni u kojem smislu nije analogan raju: on je ´izvanjska tama´, vanjski rub iza kojeg bića iščezavaju u ništavilo.“[244] Lewis smatra kako prokleti sami iznutra zatvaraju vrata pakla, ne želeći učiniti samopredanje Bogu te uživaju strašnu slobodu koju su zahtjevali bivajući robovima samima sebi. Na kraju promišljanja paklenih muka Lewis nas upozorava: „Kad god govorimo Paklu, moramo neprekidno imati pred očima moguće vječno prokletstvo, ne naših neprijatelja, ni naših prijatelja (jer oboje uznemiruje razum), već nas samih. U ovomu poglavlju ne govorimo o vašoj supruzi ili sinu, ne govorimo ni o Neronu ni o Judi Iškariotskomu, govorimo o vama i o meni.“[245]

Problem životinjske boli je pitanje kojim se Lewis posebno bavi. Naglašava kako milijuni stvorenja trpe bol, no ta bol se jednako kao i kod ljudi ne smije zbrajati i na nju gledati u cjelokupnosti. O životinjskoj boli ne znamo ništa te možemo govoriti samo u metaforama. Tri su pitanja koja otvara problem životinjske boli: što životinje trpe? Otkud životinjska bol? Pitanje pravde i životinjske boli?[246] Odgovarajući na prvo pitanje moramo imati na umu kako kod životinja ne postoji samosvijest, svijest vlastitog identiteta, pa Lewis točan opis životinjske boli kazuje rečenicom: „U ovoj je životinji bol, a ne kao što obično kažemo: ova životinja osjeća bol.“[247] Životinje ne trpe bol jednako kao i ljudi jer nemaju samosvijest. Odgovor na drugo pitanje o podrijetlu životinjske boli ne možemo gledati samo unutar čovjekova Pada, nego i u kontekstu postojanja sotone koji je napasnik. „Stoga mi se čini razumnom pretpostavka da je prije stvaranja čovjeka morala postojati neka moćna stvorena sila koja je napakostila materijalnomu svijetu, Sunčevu sustavu ili barem planetu Zemlji, kao i da je čovjek pao zato što je bio napastovan.“[248]

---

[244] *Isto*, str. 141. Na ovom mjestu za bolje tumačenje pakla možemo pridodati misli Benedikta XVI. o vječnoj propasti i postojanju pakla te Kristovom silasku u pakao i podnošenju pakla u njegovoj praznini. Benedikt ističe: „No dok ovdje postaje opipljiv i vidljiv stvarni karakter zla i njegovih posljedica, postavlala se pitanje – ono drugo na koje križ baca svoje svijetlo – dolazimo li u događaju Kristova križa u susret i s Božjim odgovorom koji je kadar slobodu upravo kao slobodu preobraziti i privući sebi. Odgovor leži skriven u tami Isusova silaska u Šeol, u pretrpljenoj noći njegove duše, noći u koju ne može zaviriti nijedan čovjek osim ako u patničkoj vjeri ne siđe s njim u ovu tamu. (...) Dogma o vječitoj kazni zadržava svoj zbiljski sadržaj, a ideja o milosrđu koju ju je u ovome ili onome obliku pratila čitavu povijest ne smije postati teorija nego molitva trpeće vjere pune nade.“, u: J. RATZINGER, *Eshatologija. Smrt i vječni život*, Verbum, Split, 2016., str. 204.-206.
[245] C.S. LEWIS, *Problem boli*, str. 142.
[246] Usp. *isto*. str. 145.
[247] *Isto*, str. 147.
[248] *Isto*, str. 149.

Ovu hipotezu Lewis koristi ne kao ekskluzivno tumačenje postojanja zla, nego proširuje problem zla u kontekstu zlouporabe slobodne volje. Čovjek prema Lewisu je imao otkupiteljsku zadaću u svijetu, on je činio čuda sa životinjama, on ih je pripitomljavao i vraćao mir u životinjski svijet, dok se nije priklonio sotoni.[249] Treće pitanje je pitanje pravde i životinjske boli. Bog nije uzročnik životinjske boli, On je pripušta. U ovom kontekstu pitamo se o besmrtnosti životinja, činimo distinkciju ljudske i životinjske besmrtnosti, jer životinje nemaju svijesti te za njih besmrtnost ne bi ništa značila. „Pretpostavljam, stoga, da ne može biti ni govora o besmrtnosti stvorenja koja samo osjećaju. Takvo što, uostalom, ne iziskuju ni pravda ni milosrđe jer takva stvorenja nemaju iskustvo boli. Njihov živčani sustav odašilje im slova T, P, A, Nj, A, ali kako ne umiju čitati, ne mogu od njih sastaviti riječ PATNJA. I to možda vrijedi za sve životinje.“[250] O životinjama, ovdje, ne možemo misliti kao o bićima po sebi, nego ih shvaćati u odnosu prema čovjeku, pa i njihova besmrtnost se ne može shvaćati sama po sebi već po besmrtnosti čovjeka. „Drugim riječima, vlasnik psa poznavat će svojega psa; pas će poznavati svojega gospodara i, poznavajući ga, bit će ono što jest. Tražiti da on na bilo koji drugi način poznaje sebe znači tražiti nešto što nema nikakva značenja. Životinje nisu i ne žele biti takve. (...) Izvedena besmrtnost koja im se pripisuje nije tek puka nadoknada ili kompenzacija, već bitan i neodvojiv dio novog neba i nove zemlje, organski povezan s cjelokupnim mučnim procesom pada ljudskog roda i njegovog otkupljenja.“[251] Bogu se može svidjeti životinjama dati novo tijelo koje će zadržati dio njihove zemaljske naravi, ali će biti bitno izmjenjeno Božjom ljubavlju.

Novi kontekst u kojem promatramo bol i s kojim Lewis završava promišljanja boli jest besmrtnosti nebo. Nasuprot zemaljskim patnjama stoje nebeske radosti. Nebo je nagrada za one koji su čista srca i žude vidjeti Boga.[252] Sve naše zemaljske žudnje usmjerene su prema njemu i predokus su neba. U nebu ćemo moći kazati: „*Evo napokon, onoga za što sam stvoren.* Posrijedi je nešto jednostavno nepriopćivo. Riječ je o tajnu potpisu svake duše, neizrecivoj i neutaživoj potrebi, o nečemu za čim smo

[249] Usp. *isto*, str. 151.
[250] *Isto*, str. 152.-153.
[251] *Isto*, str. 155. – 156. Zanimljivo je ovdje primjetiti kako Lewis kao što smo naveli navodeći njegove misli o ljubavi (erosa i milosrdne ljubavi) s određenim strahopoštovanjem i teškoćom misli o poznavanju svoje preminule žene u raju, no puno lakše misli kako će gospodar poznavati životinju i ona njega. Ovdje bismo mogli nadodati genijalne misli F. Hadjadja o „Elementima jedne nove fizike“ i novoj tjelesnosti koja će biti dar od Boga, o novom nebu i zemlji koji će na određeni način uključivati i stvoreni svijet osim čovjeka, u: F. HADJADJ, *Raj na vratima. Ogled o radosti koja uznemiruje*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2015.
[252] Usp. C.S. LEWIS, *Problem boli*, str. 161.

žudjeli prije no što smo upoznali naše supruge, prije no što smo se sprijateljili s našim prijateljima ili izabrali naše zvanje, o nečemu za čime ćemo žudjeti na našoj smrtnoj postelji, kada naš um više ne bude poznavao ni suprugu, ni prijatelja, ni zvanje.“[253] Bog svaku dušu stvara jedinstvenom, On poznaje svaku dušu bolje nego što duša poznaje samu sebe. „Vaša duša ima čudesan oblik zato što je šupljina, stvorena je da pristaje konkretnoj izbočini na beskonačnim obrisima božanske supstance, ključ za otvaranje jednih od vrata u kući s mnoštvom stanova. Jer nije potrebno spasiti apstraktno čovječanstvo, već je potrebno spasiti vas, vas osobno. (...) Kad budete blaženi i sretni, vaše će ga oči gledati, ne oči nekoga drugoga. Cijelo vaše biće, osim grijeha, predodređeno je, dopustite li Bogu da provede svoje, za posvemašnje zadovoljstvo. (...) Ali Bog će svaku dušu gledati kao svoju prvu ljubav jer On jest njezina prva ljubav. Vaš stan u nebu činit će vam se izgrađenim za vas i samo za vas jer ste stvoreni za njega – u svakoj pojedinosti, kao što rukavica pristaje ruci.“[254]

Bog nam daruje novo ime, novu tjelesnost i život u zajedništvu s njim i drugim ljudima na način da otkupljeni na samo svoj način hvale Boga. Lewis navodi kako smo stvoreni da bi nas Bog mogao ljubiti na najrazvrsnije načine te to ne umanjuje ljubav prema Bogu i drugima. „Kada bi Boga svi doživljavali jednako i uzvaraćali jednakim štovanjem, pjesma nebeske pobjedničke Crkve ne bi nalikovala simfoniji već orkestru u kojemu svako glazbalo svira isti ton. (...) Nebo je grad, i Tijelo, jer blaženi ostaju zauvijek različiti jedan od drugoga; ono je društvo jer svatko od njih ima nešto reći svima drugima – novu i uvijek iznova novu vijest o ″mojemu Bogu″ koga svaki nalazi u Onome koga slave kao ″našega Boga″. Jer jedna od svrha za koju je pojedinac stvoren bez sumnje je u neprekidnu uspješnu, ali nikada dovršenu nastojanju svake duše da priopćuje svoju jedinstvenu verziju svima drugima.“[255] Bog nas je stvorio da bismo postigli najveći mogući stupanj različitosti i sjedinjenja s njim po uzoru na Presveto Trojstvo. Mislima o nebeskim užitcima koji se sastoje u postojanju za drugoga i sve većem sebedarju, Lewis završava govor o problemu bol. Bez postojanja Boga i neba koje je zajedništvo s Bogom nakon ovozemnog života svaka patnja[256] i bol ostala bi neshvatljiva, neiskupljena i uzaludna. Problem patnje i boli nikada do kraja ne može biti riješen i teodicejsko pitanjostaje uvijek otvoreno.

---

[253] *Isto*, str. 163.
[254] *Isto*, str. 163.-164.
[255] *Isto*, str. 166.-167.
[256] Više o različitim odgovorima na teodicejsko pitanje te novoj pluralnoj teodiceji u: I. RAGUŽ, *Patnja: Kraj ili početak vjere u Boga?*, u: ISTI, *Vesperae sapientiae christianae.* Tribine 2, KS, Zagreb, 2005., str. 87.-118.

Zaključak

Ljubav i bol u mislima C.S. Lewisa neodvojive su jedna od druge i od vjere u Boga koji je sve stvorio, otkupio i koji je cilj cjelokupnog stvorenja. Sve opisane vrste ljubavi: „ljubav prema onome što je niže od čovjeka“, „privrženost“, „prijateljstvo“, „eros“ i „milosrdna ljubav“, nisu samo puki osjećaji niti ih se može promatrati samo sa znanstvenog i povijesnog stajališta. Lewis navodi kako je u svakoj vrsti ljubavi slika one vječne božanske ljubavi, no navodi i kako svaka ljubav može prestati biti ljubavlju i postati, na neki način, mržnjom. Ukoliko se ne nadahnjuje i ne crpi iz izvora Božje ljubavi svaka ljubav može uništiti onoga koji ljubi ili objekt ljubavi.

Zadaća je pročistiti naše poimanje ljubavi i u tome nam izvrsno može pomoći Lewisova cjelokupna misao. Čovjek koji je stvoren na sliku Ljubavi ima zadaću u svijetu ostvariti poslanje koje mu je Bog namijenio. On je poslan sinovski ljubiti Boga i u tu ljubav uključiti svo stvorenje. Nakon pada čovjek je izokrenuo svoju narav, postao je usredotočen na samoga sebe i bez potrebe za Bogom kao temeljem svoga života. Najgore obilježje zla bilo je njegovo umnažanje, čovjek nakon pada čini zla koja rezultiraju patnjama drugih. Bol ili patnja, za Lewisa, imaju funkcionalnu ulogu vratiti stvorenje na ispravan put, popraviti ga tako da se razbije iluzija o samodostatnosti stvorenja. Takva samodostatnost, upozorava Lewis, vodi u pakao, u poništenje postojanja, u ništavilo. Pakao je kraj postojanja, iluzija je da je on početak nove priče te moramo biti svjesni da smo mi sami ti koji možemo završiti u paklu.

Misli o boli Lewis završava nebeskim optimizmom u kojem su sve patnje ništavne prema nebeskoj radosti za koju nas je Bog stvorio. Pojmove „ljubav“ i „bol“ potrebno je uvijek iznova restaurirati i to je moguće alatom kršćanske vjere i pouzdanje u Boga. Veličina, bezvremenitost i ljepota Lewisovih misli jest u njegovoj vjeri u Trojedinog Boga koji je stvorio čovjeka da bi ga čovjek slavio na zemlji i u nebeskom zajedništvu s njim. Tom vjerom prožeta su njegova promišljanja o ljubavi i boli sa živom i poniznom nadom, kako će u nebu susresti svoju preminulu suprugu. Cilj života svakog čovjeka jest doći u nebesko zajedništvo i na svoj jedinstven način, u zajedništvu s drugima, slaviti i ljubiti Boga.

Bibliografija:

ARISTOTEL, *Nikomahova etika*, SNL, Zagreb, 1982.

BALTHASAR, Hans Urs von, *Pojašnjenja*, KS, Zagreb, 2005.

BRUCKNER, Pascal, *Tiranija kajanja. Esej o zapadnjačkome mazohizmu*, Algoritam, Zagreb, 2009.

DOSTOJEVSKI, Fjodor Mihajlovič, *Braća Karamazovi,* Globus media d.o.o., Zagreb, 2004.

DURIEZ, Colin, *C. S. Lewis. Biografija prijateljstva*, KS, Zagreb, 2016.

ECO, Umberto, *Konstruriranje neprijatelja,* Mozaik knjiga*,* Zagreb, 2013.

FROMM, Erich, *Umijeće ljubavi,* Vitrail, Zagreb, 2000.

HADJADJ, Fabrice, *Raj na vratima. Ogled o radosti koja uznemiruje,* KS., Zagreb, 2015.

HADJADJ, Fabrice, *Uskrsnuće upute za uporabu,* Verbum, Split, 2017.

LACHMANOVÁ, Kateřina, *Karikakture Boga. Istina o tome kakav Bog nije*, Verbum, Split, 2018.

LEWIS, Clive Staples, *Kršćanstvo, nije iluzija*, Verbum, Split, 2009.

LEWIS, Clive Staples, *Velika rastava*, Verbum, Split, 2011.

LEWIS, Clive Staples, *Problem boli*, Verbum, Split, 2015.

LEWIS, Clive Staples, *Četiri ljubavi*, Verbum, Split, 2012.

LEWIS, Clive Staples, *Pisma starijeg đavla mlađem,* Verbum, Split, 1999.

MARCUSE, Herbert, *Eros i civilizacija,* Naprijed, Zagreb, 1965.

MATULIĆ, Tonči, *Zaboravljeno prijateljstvo!? „O prijatelji moji, nema prijatelja!“*, u: I. RAGUŽ, Vesperae sapientiae christianae, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005.

OTTO, Rudolf, *Sveto. O iracionalnom u ideji božanskog i njezinu odnosu spram racionalnoga*, Scarabeus-naklada, Zagreb, 2006.

PEREYSON, Luigi, *Ontologija slobode. Zlo i patnja*, Demetra, Zagreb, 2005.

PIEPER, Josef, *Tri spisa. Četiri krijeposti. O ljubavi, Što znači filozofiriti?,* Demetra, Zagreb, 2017.

RAGUŽ, Ivica, *Ordesa ili o ocu,* u: Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije, 147 (2019) 3

RAGUŽ, Ivica, *O poljupcu*, u: Živo vrelo XXX. (2013) 5

RAGUŽ, Ivica, *Sretni u nadi,* HILP, Zagreb, 2013.

RAGUŽ, Ivica, *Teologija humora,* u: ISTI, *Vesperae sapientiae christianae. Tribine 1.* KS, Zagreb, 2003.

RAGUŽ, Ivica, *Mistika droge, seksa i alkohola,* u: ISTI, *Vesperae sapientiae christianae. Tribine 1,* KS. Zagreb, 2003.

RAGUŽ, Ivica, *Marijina poslušnost i žene danas,* u: Glas koncila, 7. kolovoza 2016.

RAGUŽ, Ivica, *Patnja: Kraj ili početak vjere u Boga?*, u: ISTI, *Vesperae sapientiae christianae.* Tribine 2, KS, Zagreb, 2005.

RATZINGER, Joseph, *Europa. Njezini sadašnji i budući temelji*, Verbum, Split, 2005.

RATZINGER, Joseph, *Eshatologija. Smrt i vječni život*, Verbum, Split, 2016.

Sadržaj

Sažetak **1**

Summary **2**

Uvod **3**

1. Lewisovo poimanje ljubavi **4**

1.1. Lewisovo poimanje ljubavi prema onome što je niže od čovjeka 4

1.2. Lewisovo poimanje privrženosti (*storge*) 9

1.3. Lewisovo poimanje prijateljstva (*philia*) 14

1.4. Lewisovo poimanje zaljubljenosti (*eros*) 21

1.5. Lewisovo poimanje milosrdne ljubavi (*agape*) 28

1.6. Lewisovo poimanje ljubavi kao temelj za restauraciju iste u suvremenom svijetu 35

2. Lewisovo poimanje boli **36**

2.1. Problem boli u kontekstu Božje svemoći i dobrote 36

2.2. Ljudska zloća, pad i bol 42

Zaključak **57**

Bibliografija: **58**